

მარიამ ჩხარტიშვილი

საქართველო V საუკუნის პირველ ნახევარში: ქართლის მეფე არჩილი

1.

საქართველოს ისტორია გვიანანტიკურ პერიოდში არაერთი მკვლევრის ინტერესის საგანი გამხდარა დღემდე. მაგრამ მრავალ საკითხთან დაკავშირებით კითხვის ნიშნები ჯერ კიდევ ძალიან ბევრია, გაცილებით მეტი, ვიდრე სხვა ეპოქების შემთხვევაში. ეს წერილი მიზნად ისახავს აღნიშნული ხარვეზის აღმოფხვრას თუ არა, ნაწილობრივ შეესებას მაინც. კონკრეტულად ის ეძღვნება მეფე არჩილ I-ს. ქართლის ეს ხელისუფალი სამეფო ტახტზე ვახტანგ გორგასლის წინამორბედის – მირდატის – წინამორბედი იყო. შესაბამისად, ძალიან ზოგადად თუ ვიტყვით, მისი ზეობა V საუკუნის პირველ ნახევარში თავსდება.

ფართო საზოგადოებისათვის მეფე არჩილი თითქმის უცნობია.¹ ამგვარი ფიქრის საფუძველს მაძლევს ინტერნეტში განთავსებული მასალის ანალიზი: ზოგ პუბლიკაციაში არჩილი ქართველ მეფეთა სათვალავში არც კი მოიაზრება: არჩილ პირველად მიჩნეულია არაბების წინააღმდეგ მებრძოლი მეფე არჩილი. დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოებში გვიან ანტიკურ ეპოქაში მოღვაწე არჩილის ხსენებას არ ვხვდებით;² უმაღლესი სკოლის სახელმძღვანელოებში მასზე ინფორმაცია თუ არის, ორიოდ წინადადებით შემოიფარგლება.³ ამის მიზეზი, ცხადია, ისაა, რომ იმ მკვლევართა თვალსაზრისები, რომ-

¹ ამაზე ყურადღებას იმიტომ ვამახვილებ, რომ ქართული საზოგადოება, ჩვეულებრივ, დიდ ინტერესს ავლენს ისტორიისადმი; მეფეთა სახეებს კი კოლექტიურ მეხსიერებაში განსაკუთრებით საპატიო ადგილი უკავიათ.

² ჩემ მიერ განხილულ ათეულობით სახელმძღვანელოში ყოველ შემთხვევაში ასეა.

³ ავიღოთ თუნდაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტებისათვის გამიზნული სახელმძღვანელო „საქართველოს ისტორია“ (ტ. I, თბ. 2006), აქ არჩილის შესახებ ინფორმაცია ამოიწურება შემდეგით: „ამის შემდეგ ქართლში გამეფდა არჩილი, ზოლო შემდეგ – მისი ძე მირდატი“. (გვ. 116).

ლებიც ამ პერიოდს იკვლევენ, ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებულია;⁴ აქედან გამომდინარე ფართო მკითხველისათვის რთული ხდება კოლექტიური მეხსიერებისათვის მისაღები ერთი სახის გამოძერწვა. ეს გაურკვევლობა განსაკუთრებით თავს იჩენს სამეცნიერო-პოპულარულ საცნობარო ლიტერატურაში.⁵ საქართველოს ისტორიის შესახებ უცხოენოვანი ნაშრომებიც ამ ვითარებას არეკლავს: არჩილი ან სრულიად არ, ან ორი სიტყვით, ან მხოლოდ ერთ წყაროზე დაყრდნობით მოიხსენიება.⁶

გასულ წლებში გამოქვეყნებულ რამდენიმე ნაშრომში⁷ მეც შევეხე არჩილ მეფეს. კვლევამ მაჩვენა, რომ არსებული წყაროები საშუალებას იძლევა საკმაოდ დამაჯერებლად აღვადგინოთ არჩილის, როგორც პიროვნების და პოლიტიკური მოღვაწის, პორტრეტი. ამ წერილში სწორედ ამას შევეცდები. რეპრეზენტაციისას ახალ დაკვირვებებთან ერთად ადრე ჩემ მიერ მიღებულ არაერთ დასკვნას გამოვიყენებ. შედეგი მთლიანობაში (და არა ცალკეული დეტალების მიხედვით) არსებითად განსხვავდება ყველა იმ თვალსაზრისისაგან, რომელიც აქამდე კოლეგათა მიერ გამოთქმულა არჩილზე. მათთან შედარებით ჩემეული რეპრეზენტაციის მეტი სიზუსტის რწმენას და, ამიტომაც, მისი აქ

⁴ მაგალითისათვის შდრ. ვ. გოილაძე. ფარნავაზიანთა სახლის ქრისტიან მეფეთა ქრონოლოგია. თბ. 1990, გვ. 101-103; დ. მუსხელიშვილი. საქართველო VI-VIII საუკუნეებში. თბ. 2003, გვ. 83-84; მ. სანაძე. ქართველთა ცხოვრება. წ. III. ქართლის მეფეებისა და პატრიკიოსების ქრონოლოგია (ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე). თბ. 2016, გვ. 297-302.

⁵ მაგალითისათვის იხ. ენციკლოპედიურ-საცნობარო წიგნი „საქართველოს მეფეები“ (რედაქტორები: მ. ლორთქიფანიძე, რ. მეტრეველი, 2000), გვ. 39.

⁶ ქრონოლოგიურად შესაბამის ადგილას (და საერთოდაც) არ იხსენიება არჩილ მეფე, მაგალითად, რ. სუნითან (R. G. Suny. The Making of the Georgian Nation. Second edition, Indiana University Press, გვ. 22-23) ორიოდე სიტყვით იხსენიება დ. რეიფილდთან (D. Rayfield. Edge of Empires. A History of Georgia. Reaktion books, 2012, გვ. 42); კ. თუმანოვი და ს. რაბი, მართალია, წარმოადგენენ მოკლე რეპრეზენტაციებს, მაგრამ მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემებზე დაყრდნობით (C. Toumanoff. Chronology of the Early Kings of Iberia Traditio, 1969. Vol. 25 გვ. 27; S. H. Rapp, Jr. Imagining History at the Crossroads: Persia, Byzantium and the Architects of the Written Georgian Past. Vol. 1. A dissertation submitted in a partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (history). At the University of Michigan. 1997, გვ. 400-401).

⁷ კონკრეტულად ვგულისხმობ შემდეგ ნაშრომებს: მ. ჩხარტიშვილი. „ფრიად სარწმუნო ბაკური“. ჟურნ.: „მნათობი“. №5. 1986, გვ. 161-166; მ. ჩხარტიშვილი. ისტორიული პორტრეტები. თბ. 1992; მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ჰაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები („ცხოვრებად წმიდისა ნინოსი“). თბ. 1987; მ. ჩხარტიშვილი. „მოქცევაი ქართლისაი“ პეტრე იბერის შესახებ. თბ. 2013; მ. ჩხარტიშვილი. ვახტანგ გორგასლის საგვარეულო კუთვნილების საკითხი ხოსროვანთა სამეფო ოჯახის ისტორიის ფონზე. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. X. თბ. 2016, გვ. 111-137.

წარმოდგენის სურვილს მამლევს შემდეგი გარემოება: მწყობრი ნარატივის შესაქმნელად არცერთი მონაცემის უგულებელყოფა არ დამჭირვებია ანუ არსებულ წყაროებს სრულად ვიყენებ. სხვათა მიერ ურთიერთგამომრიცხველად მიჩნეული მონაცემები, ჩემ მიერ აღდგენილ სურათში ერთმანეთს ჰარმონიულად ავსებს და ყველა წყარო პირდაპირ თუ ირიბად ერთმანეთს ადასტურებს.

2.

მეფე არჩილზე თხრობას დავიწყებ ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის ღირსშესანიშნავი ძეგლის „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ინფორმაციის ანალიზით. თავიდანვე ვიტყვი, რომ წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით ეს ძეგლი უაღრესად ღირებულად მიმაჩნია. ყველა სხვა წყაროზე უფრო სრულყოფილად ის გვამცნობს ქართლის უზენაეს ხელისუფალთა რიგს. მისი ერთადერთი მნიშვნელოვანი ნაკლი (ვეგულისხმობ, როცა მას როგორც წყაროს მივმართავთ და არა როგორც საისტორიო მწერლობის ნიმუშს), ისაა, რომ ხშირად ინფორმაცია ამა თუ იმ ხელისუფალზე, უაღრესად მოკლეა. ამის გამო „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ უმეტეს შემთხვევებში ჩვენს ინტერესს უფრო აღვივებს, ვიდრე აკმაყოფილებს. ეპოქის სურათის აღსადგენად აუცილებელი ხდება დამატებითი მონაცემების მოძიება. თუმცა „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მნიშვნელობა მაინც განუზომლად დიდი რჩება: გარდასული სინამდვილის ამსახველ, ხშირად ქოტიურ მონაცემებში გასარკვევად ის გზამკვლევის ფუნქციას ასრულებს.

აი, როგორაა წარმოდგენილი არჩილის ზეობა ამ წყაროში:

„და მისა შემდგომად მეფობდა მირდატ. და ესე წარიყვანა პიტიახშმან კარაშ ბაღდადს და მუნ მოკუდა. და მისა შემდგომად მეფობდა არჩილ, და მთავარ ებისკოპოსი იყო იონა. და მაშინ დაეცა ქუემოდ ეკლესიაჲ. და იონა მიიცვალა გარეუბნისა ეკლესიასა და სუეტი იგი ცხოველი თანა-წარმოიღო. და მისა ზე აზნაურთა სტეფანე-წმიდაჲ აღაშენეს არაგუსა ზედა. და მოგუნი მოგუეთას მოგობდეს ცეცხლისა მსახურებასა ზედა. და მის-ვე არჩილის ზე ოთხნი მთავარ ებისკოპოსნი გარდაიცვალნეს. და მერმე მეფობდა მირდატ. და მთავარ ებისკოპოსი იყო გლონოქორ. და ესე მთავარეპისკოპოსი ერისთვადცა იყო ბარაზბოდ პიტიახშმისაგან ქართლს და ჰერეთს“ (შატბერდული რედაქცია).⁸

როგორც ვხედავთ, ძალიან ნიშანდობლივი ფაქტებით აღბეჭდილი რეპრეზენტაციაა. საკმაოდ დამთრგუნველი სურათია დახატული. მხოლოდ ნეგა-

⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტექსტები დადგენილი ავტორთა კოლექტივის მიერ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. წ. I. თბ. 1963, გვ. 92.

ტიური ფაქტები. ერთადერთი პოზიტივი წმინდა სტეფანეს ტაძრის მშენებლობაა. ამ, მართლაც, ძალიან გამორჩეულ მოვლენას ქვემოთ საგანგებოდ განვიხილავ.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ მითითებული არაა არჩილის ბიოგრაფიის აღსაწერად ბევრი მნიშვნელოვანი მონაცემი, თუნდაც, მაგალითად, არაა განმარტებული ვინ იყო არჩილისათვის მისი წინამორბედი მეფე მირდატი, რომლის მეფობა მტრის კარზე შეწყვეტილა; ან ვინ არის არჩილისათვის მისი მომდევნო მეფე მირდატი.

3.

ინფორმაციის შევსების საშუალებას გვაძლევს სხვა, ასევე ძალიან ღირებული, წყარო. ესაა პეტრე იბერიის ასურულენოვანი „ცხოვრება“. აქ მოხსენიებულია მეფე არჩილი, რომელიც, ჰაგიოგრაფის⁹ მითითებით ყოფილა პეტრეს პაპის ძმა დედის ხაზით; ის ტახტზე ასულა ღრმადმოხუცებული იბერიაში გავრცელებული მეფეთმონაცვლეობის წესის თანახმად და ქვეყანას პეტრეს მამასთან ერთად განაგებდა თურმე.¹⁰

აშკარაა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ მითითებული არჩილი და პეტრე იბერიის ასურულენოვანი „ცხოვრების“ არჩილი ერთი და იგივე პიროვნებაა. სხვა ქართლის მეფეს სახელი არჩილი არ რქმევია ზემოთ ხსენებულ არაბთა შემოსევების დროს მოწამეობრივად აღსრულებულ არჩილამდე. ასე რომ, იგივეობა ეჭვს არ იწვევს და ამ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში დაფიქსირებული ფაქტები შეიძლება თავისუფლად გამოვიყენოთ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მონაცემების შესავსებად.

როგორც ირკვევა, პეტრე იბერი თავის ბიოგრაფს და მოწაფეს ბევრს ესაუბრებოდა საკუთარ ახლობლებზე. განსაკუთრებით ვრცელია ინფორმაცია სწორედ არჩილზე.¹¹

⁹ ამ ჰაგიოგრაფს ზოგი მკვლევარი, მაგალითად, კ. ჰორნი, მიიჩნევს იოანე რუფუსად. იხ. C. B. Horn. *Asceticism and Christological Controversy in Fifth-Century Palestine. The Career of Peter the Iberian*. Oxford University Press. 2006; John Rufus. *The Lives of Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem, and The Monk Romanus*. Edited and Translated with an Introduction and Notes by C. B. Horn and R. R. Phenix (Society of Biblical literature. Atlanta. 2008. ატრიბუციის საჩვენებლად მოხმობილი არგუმენტები ვერ მარწმუნებს. ამიტომ ავტორს, როგორც ანონიმს, ისე მოვიხსენიებ.

¹⁰ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. მეორე შევსებული გამოცემა. თბ. 1965, გვ. 249.

¹¹ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II, გვ. 251-252.

მაგრამ ვიდრე კონკრეტულად პეტრე იბერის ასურულენოვან „ცხოვრებაში“ დაცული ინფორმაციის ანალიზს შევუდგებოდე, მინდა ვთქვა ზოგადად ამ წყაროს შესახებაც. ის ავთენტურია, რადგან ჰაგიოგრაფი ინფორმაციას უშუალოდ თვითმხილველისაგან ანუ პეტრესაგან იღებდა, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ავტორი უცხოელია და ამის გამო საქართველოს ვითარების ნაკლებად მცოდნე. ზოგჯერ ის პეტრეს ნათქვამს იგებს არაადეკვატურად და ამის შესაბამისი ინტერპრეტაციით გვაწოდებს მას ან კიდევ მისი რეპრეზენტაციის სტილის გარკვეულად მოულოდნელობის გამო, თანამედროვე მკვლევარს თავად აქვს გაგების პრობლემა.

ასე, მაგალითად, ჰაგიოგრაფი ბიზანტიაში ფართოდ ცნობილი „დიდი ბაკურს“ წარმოგვიდგენს პეტრეს პაპად დედის ზაზით და ქართლის პირველ ქრისტიან მეფედ.¹² ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფე იყო მირიანი. განა შესაძლებელია პეტრეს მირიანის შესახებ არაფერი სცოდნოდა? ცხადია, არა. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, პეტრეს სახელი ბერად აღკვეცამდე ანუ მურვანოსი, ზომ იგივე მირიანია.¹³ მაშინ რატომღა უნდა ეთქვა მოწაფისათვის, რომ ბაკურია ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფე? ცხადია, ის ამას არ იტყოდა, მაგრამ ამავე დროს, ცხადია ისიც, რომ არც ჰაგიოგრაფი გადაასხვაფერებდა შეგნებულად მის ნათქვამს ასეთ მნიშვნელოვან საკითხთან დაკავშირებით. ამ შემთხვევაში ვითარების გარკვევაში გვეხმარება „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“¹⁴: მირიანის მომდევნო მეფე ტახტზე იყო მისი შვილიშვილი ბაკურ რევის ძე.¹⁴ და ეს ბაკური, მართლაც, პირველია არა იმ აზრით, რომ ის იყო ქართლის მეფეებს შორის პირველი ვინც გაქრისტიანდა, არამედ იმ აზრით, რომ ის იყო ქართველ მეფეებს შორის პირველი, რომელმაც ქრისტიანმა დაიკავა სამეფო ტახტი. ანუ ან ჰაგიოგრაფმა ვერ გაიგო ადეკვატურად პეტრეს ნათქვამი ან მან ზუსტად გაიგო, მაგრამ ჩვენ მივანიჭეთ მის ნათქვამს სხვაგვარი მნიშვნელობა. ასეა თუ ისე, აღნიშ-

¹² გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II, გვ. 248.

¹³ აღნიშნული სახელების იგივეობა ძნელი ამოსაცნობი არაა და ამ მიხედვრამდე, ცხადია, დამოუკიდებლად მივიღო. მაგრამ დავიმოწმებ მკვლევრებს, რომელთაც ეს ფაქტი ჩემამდე დააფიქსირეს წერილობით. იხ. ბ. ხურცილავა. პეტრე იბერის საერო სახელისათვის. მისივე წიგნში „ქართული დამწერლობისა და ადრექრისტიანული საქართველოს ისტორიისათვის (სტატიების კრებული)“. თბ. 2006, გვ. 57-65; John Rufus: The Lives of Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem, and The Monk Romanus. Edited and Translated with an Introduction and Notes by C.B. Horn and R. R. Phenix Jr. გვ. XXIV, Sen. 21.

¹⁴ ძველი ქართული ავოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I. თბ. 1963, გვ. 91.

ნული ფაქტი ვერც ამ პაგიოგრაფიული წყაროს ავთენტურობას დააყენებს ეჭვქვეშ, და ვერც მირიანის, როგორც ქართლში ქრისტიანობის დამამკვიდრებლის, დამსახურებას დაამცრობს.

ამავე დროს ამ ძიებით ჩვენთვის ცხადი გახდა უაღრესად მნიშვნელოვანი გარემოება: „დიდი ბაკური“ ყოფილა „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ბაკურ რევის ძე. ამას მოსდევს მნიშვნელოვანი მიხვედრა არჩილთან დაკავშირებითაც: რახან არჩილი იყო პეტრეს პაპის ძმა დედის ხაზით და ეს პაპა, როგორც გამოირკვა, მირიანის შვილიშვილი ყოფილა, ცხადია, იგივე შეიძლება ვთქვათ არჩილის წარმომავლობაზეც: ის ყოფილა მირიანის შვილიშვილი და რევის ძე. „დიდი ბაკურის“ პეტრეს პაპობის შესახებ ცნობასთან დაკავშირებით აუცილებლად მიმაჩნია ერთი შენიშვნის გაკეთება, თუმც თავიდანვე ვიტყვი, რომ ეს შენიშვნა (თუ შესწორება) არ უარყოფს ფაქტს არჩილის წარმომავლობასთან დაკავშირებით: ამ შესწორების გათვალისწინების შემთხვევაშიც არჩილი ბაკურის ძმა და, შესაბამისად, მირიან მეფის შვილიშვილი გამოდის.

საქმე შემდეგია: „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით ბაკურ რევის ძის ანუ „დიდი ბაკურის“ შემდგომ ტახტზე ადის მისი ძმა თრდატი. თრდატი აშკარად რეალური პიროვნებაა. მისი სახელიც ლოგიკურია თუ გავითვალისწინებთ, „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემს იმის შესახებ, რომ რევ მირიანის ძეს ცოლად სომეხთა პირველი ქრისტიანი მეფის თრდატის ასული სალომე ჰყავდა.¹⁵ ანუ რევს მეორე შვილისათვის სახელოვანი სიმამრის სახელი დაურქმევია.

ბაკურ რევის ძის შემდგომ თრდატ რევის ძის გამეფება ნიშნავს იმას, რომ მას მეძვედრე ანუ ვაჟიშვილი არ დარჩენია. ქალიშვილს კი „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მეფეთა რიგში, ბუნებრივია, ვერ ვიპოვით. ამიტომ ის გარემოება, რომ ბაკურ რევის ძის შემდგომ მისი შვილი დასახელებული არაა, მიუთითებს: მას ძე არ დარჩენია, მაგრამ ეს თავისთავად არ ნიშნავს იმასაც, რომ მას ქალიშვილი არ ჰყავდა. აქედან გამომდინარე სულაც არ არის გამორიცხული, რომ პეტრეს დედა, რომელსაც პეტრეს ასურულენოვანი „ცხოვრების“ მიხედვით „ბაკურდუხტია“ ერქვა,¹⁶ მართლაც, „დიდი ბაკურის“ ანუ ბაკურ რევის ძის ასული ყოფილიყო. მაგრამ აქ არის ერთი ფაქტი, რომელიც, ვფიქრობ, გათვალისწინებას საჭიროებს. „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულია ცნობა, რომლის მიხედვითაც ვარაზ-ბაკური (ანუ პეტრეს მამა პეტრეს

¹⁵ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 70.

¹⁶ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II, გვ. 248.

„ცხოვრების“ ქართულენოვანი რედაქციის მიხედვით), იყო თრდატის სიძე.¹⁷ ეს ცნობა საკმაოდ არეულ კონტექსტშია წარმოდგენილი, მაგრამ მაინც ნიშანდობლივად მეჩვენება. თუ ამ ცნობას სწორად მივიჩნევთ, მაშინ გამოდის, რომ ბაკურდუხტია, იყო არა ბაკურის ასული, არამედ თრდატ რევის ძის. პაგიოგრაფი შეცდომაში (როცა მან დიდი ბაკური მიიჩნია პეტრეს დედის მამად) უნდა შეეყვანა ამ ქალბატონის სახელს. სპარსულად ხომ „ბაკურდუხტია“ ბაკურის ასულს ნიშნავს. მაგრამ ხოსროვანი პრინცივსათვის ამ სახელის დარქმევის სხვა, ასევე სავსებით ლოგიკურ, მოტივაციასაც შეიძლება მითითება: თრდატის ასულს „ბაკურდუხტია“ უმემკვიდრეო ბიძის – ბაკურ რევის ძის/ „დიდი ბაკურის“ – საპატივსაცემოდ დაერქვა; ის, შესაძლოა, სულაც მის შვილობილად იყო მოაზრებული. თუ საქმეს ამ კუთხით შევხედავთ, მაშინ საგულისხმოდ გამოჩნდება ისიც, რომ თრდატ რევის ძის ვაჟს ბაკური ერქვა. ეს ის ბაკურია, რომელსაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით ბოლნისის სიონი აუშენებია¹⁸ და რომელსაც რუფინუსი, მოიხსენიებს, როგორც „ფრიად სარწმუნო კაცს“¹⁹). ანუ რა გამოდის: თრდატის ორივე შვილს, ქალსაც და ვაჟსაც უფროს ძმასთან დაკავშირებული სახელები რქმევიათ. ამ ქმედების წმინდა ადამიანური მოტივაცია ჩემთვის იოლად გასაგებია: თრდატი ცდილობს უმემკვიდრეო ძმის უშვილობის კომპენსირებას საკუთარი შვილების თითქოს მისად დასახვით. ძალიან შორეულ ეპოქას და ჩემგან სრულიად განსხვავებული სოციალური წრის წარმომადგენლებს ეხება საქმე, მაგრამ მაინც ვფიქრობ, რომ ვარაუდში არ ვცდები, ადამიანური ემოციები, იმ დროიდან დღემდე დიდად არ შეცვლილა.

¹⁷ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 132, 137.

¹⁸ ბოლნისის სიონის დათარიღებას ჩვეულებრივ ცდილობენ ეპიგრაფიკული მონაცემების საფუძველზე (საკითხის შესწავლის ისტორიის შესახებ იხ. გ. ყიფიანი. ბოლნისის სიონი. სამი უადრესი წარწერა. <https://semioticsjournal.wordpress.com/2010/11>). მე მიმაჩნია, რომ ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს ცალსახა (და არა ეპიგრაფიკული მონაცემების სათუთ ინტერპრეტაციებზე დაფუძნებულ) ინფორმაციის შემცველ ისტორიოგრაფიულ წყაროებს: უპირველესად „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, რომლის მიხედვითაც ეკლესია ბაკურ თრდატის ძის დროს ანუ V საუკუნის დასაწყისში ააშენეს (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I, გვ. 92). „ქართლის ცხოვრება“, ფაქტობრივად, ამას არ ეწინააღმდეგება, როცა ტაძრის მშენებლობას ბაკურის მომდევნო ფარსმანის დროს მითითებს (ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 138). აშკარაა, რომ ამ შემთხვევაში იგულისხმება ტაძრის საბოლოო შექმნა.

¹⁹ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და სიმონ ყაუხჩიშვილმა. ტ. I. თბ. 1961, გვ. 207.

წყაროს თავისებურების შესახებ ამ მცირე განსჯის შემდგომ პეტრე იბერიის ასურულენოვან „ცხოვრებაში“ დაცული ცნობების ანალიზს დავუბრუნდები. წყარო კარგად აჩვენებს რაგვარად ასკეტური განწყობილების ადამიანი იყო არჩილი. ასეთი მმართველის იდეალი, როგორიც იყო არჩილი, იმდროინდელ საქრისტიანოში არსებობდა. არჩილის შესახებ ჰაგიოგრაფი მიუთითებს, რომ მან სასახლე დაამსგავსა ეკლესიას. ზუსტად ასევე წერენ ბიზანტიის სამეფო ოჯახის წევრების შესახებაც ძველი ავტორები. მაგალითად, იგივე აზრია გამოთქმული ბიზანტიის იმპერატორ თეოდოსი მცირეს უფროსი დის პულქერიას ცხოვრების სტილის შესახებაც.²⁰ ანუ იმის თქმა მიხდა, რომ გვიანანტიკური ეპოქის მაღალი წრეების ქრისტიანებს შორის ოჯახისადმი ამგვარი დამოკიდებულება ნორმა არა, მაგრამ საკმაოდ მიღებული იდეალი იყო. იყვნენ ღიდგვაროვანი მორწმუნეები, რომელთაც არც ქონების დათმობა უჭირდათ საეკლესიო ცხოვრებისათვის და არც ხელისუფლების. გვიანანტიკური ქართლი, როგორც საქრისტიანოს განუყოფელი ნაწილი, ამ სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული, ყოველ შემთხვევაში, ამას იზიარებდა მისი არისტოკრატიის ნაწილი. ამიტომ არჩილის ასკეტიზმი მართო პიროვნული მიდრეკილებების გამოხატულება არ მგონია, არამედ იმ ზოგადქრისტიანული კულტურისაც, რომლის მონაწილე არჩილი იყო. უმნიშვნელო როდი ჩანს ამ შემთხვევაში არჩილის მამის ანუ რევის ფაქტორიც. როგორც აღინიშნა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით მირიანის შემდეგ მეფე გახდა მისი შვილიშვილი ბაკური და არა შვილი რევი. არავითარი საბაბი, რის გამოც არ უნდა გამეფებულიყო რევი,²¹ არ ჩანს. ის ცოცხალია კარგა ხანს მამის გარდაცვალების შემდგომაც და ვიდრე მისი ძე ქვეყანას მართავს, სულის საცხონებელი საქმეებით (პატიოსან ჯვარს შეუქმნა კუბაი²²) არის დაკავებული. ანუ ბა-

²⁰ ამაზე ყურადღებას ამახვილებს კ. პორნი სოკრატეზე დაყრდნობით. იხ. C. B. Horn. *Asceticism and Christological Controversy in Fifth-Century Palestine. The Career of Peter the Iberian*, გვ. 64.

²¹ „ქართლის ცხოვრება“ საქმე სხვაგვარად წარმოგვიდგენს: ბაქარი (ანუ იგივე ბაკური) ამ წყაროს მირიანის მეორე შვილად ჰყავს გამოყვანილი და რევის მეფობას მირიანის სიცოცხლეშივე მიუთითებს (ქართლის ცხოვრება. ტ. გვ. 129-130). ამკარაა, რომ ეს ყველაფერი შემათიანეს ინტერპრეტაციაა, რადგან ის პასუხს ვერ უძებნის კითხვას რატომ არ გამეფდა მამის შემდეგ რევი. XI საუკუნის ავტორისათვის (ვგულისხმობ ლეონტი მროველს, რომელიც ტექსტის ამ მონაკვეთის ავტორია) ხელისუფლებაზე უარის ნებაყოფილობით თქმა გაუგებარია. მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნე, გვიანანტიკურ ეპოქის ქრისტიანებისათვის ეს ბუნებრივი იყო.

²² „და მოკულა მირეან მეფე და დაეფლა საშუალსა სუეტსა სამხრითსა ჩრდილოით კერძო. და მას სუეტსა შინა არს ნაწილი სუტისა მის ცხოველისაჲ. და მეორესა წელსა მოკულა ცოლი მისი ნანა და დაეფლა დასავალით კერძო მასვე სუეტსა, სადა მირეან მეფე დამარხულ

კურს ნამდვილად ხელისუფლების უზურპაცია არ მოუხდენია, მამა არ მოუკლავს. ეს თავად რევს არ სურდა მეფობა, და ტახტისაგან თავის განრიდების მიზეზი შეიძლება ასკეტური მსოფლგანცდა ყოფილიყო მხოლოდ. ღრმად მოხუცებულებაში ტახტზე არჩილის ასვლა იმას ნიშნავს, რომ მას თავიდან განზრახული არც ჰქონია გამეფება. უბრალოდ რაღაც ვითარებაში მოუწია ეს ნაბიჯი გადაეღვა, ისევე როგორც იძულებით დათანხმდა ცოლის მოყვანას.

ამ მსჯელობით არჩილის შესახებ კიდევ ერთი საინტერესო ფაქტი კლინდება: ადრე გავარკვეით, რომ ის რევის ძეა და, შესაბამისად, მისი წინამორბედი მირდატი მისი მამა არა არის. ახლა ჩვენთვის ცხადი ხდება, რომ არჩილი არ შეიძლება იყოს მისი მომდევნო მეფის, ასევე მირდატის, მამა: არჩილს ხომ საკუთარ ცოლთანაც არ ჰქონია ინტიმური ურთიერთობა და, როგორც ჰაგიოგრაფი ხაზს უსვამს, არჩილი მასთან „უბიწო“ ღარჩა.

4.

ორივე მირდატის (არჩილის წინამორბედი და მისი მომდევნო, რომლებიც არჩილის არც მამა და არც ძე არ არიან) ფაქტი განმარტებას მოითხოვს. ეს დაგვეხმარება საფუძვლიანად ავხსნათ არჩილის ღრმადმოხუცებულებაში გამეფების გარემოებანი. და ამას შევეცდები კიდევ ქვემოთ, მაგრამ მანამდე დარჩა გადასაჭრელი ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი: ეს არის არჩილის ის პორტრეტი, რომელიც წარმოდგენილია საქართველოს ისტორიის მეორე უმნიშვნელოს წყაროში „ქართლის ცხოვრებაში“.

„ქართლის ცხოვრებაში“ დახატული არჩილის პორტრეტი და ზემოთ რეპრეზენტირებული პორტრეტი ერთმანეთისაგან ისე განსხვავდება, როგორც ცა და დედამიწა. ამ წყაროს მიხედვით არჩილი სპარსელების წინააღმდეგ მოუღალავი მებრძოლია, მას მეუღლისაგან ჰყავს შვილი ანუ არჩილის მომდევნო მირდატი, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, არჩილის შვილია.²³

როგორ შევათავსოთ ერთმანეთს ეს ორი სახე? თითქოს ეს შეუძლებელია. მაშინ ვენდოთ ერთ-ერთს, მაგრამ რომელს? არჩევანის გაკეთებაც შეუძლებელია. იქნებ სხვადახსვა პიროვნებას ეხება სიტყვა? ესეც გამორიცხულია: როგორც უკვე აღვნიშნე, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და პეტრე იბერიის ასურულენოვანი „ცხოვრების“ არჩილ მეფე ერთიდაიგივე პირია იმიტომ, რომ

იყო. და ღაჯდა მეფედ ბაკურ, ძე რვეისი... და ოც და მესამესა წელსა აღმართებითგან პართიონისა ჯუარისა შეუქმნა კუბად რევ და შეიქმნა საფლავი ქუემოსა ეკლესიასა“. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I, გვ. 91 (შატბერდული რედაქცია).

²³ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 139-140.

სხვა მეფე ამ სახელით ამ პერიოდში ცნობილ არაა. „ქართლის ცხოვრებასთან“ დაკავშირებითაც იგივე უნდა გავიმეორო. ამის დამატებით უნდა ვთქვა, რომ „ქართლის ცხოვრებში“ გვაქვს ცნობა სტეფანწმინდას მცხეთაში მშენებლობის შესახებ. ეს კი ექსკლუზიურად არჩილის I-ის ზეობის დამახასიათებელი ფაქტია, მისი ეპოქის „სავიზიტო ბარათია“. ასე რომ, „წყალი არ გაუვა“, ერთი მხრივ, „ქართლის ცხოვრების“ და მეორე მხრივ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრების“ არჩილების იგივეობას. აღნიშნული ვითარება, მართლაც, დილემად წარმოდგებოდა (ცხადია, შეუძლებელია ადამიანი ერთდროულად ასკეტიც იყოს და არც იყოს), რომ არა ერთი დეტალი, რომელსაც არჩილის მეფობასთან დაკავშირებით გვაწვდის პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრება“. ეს არის ცნობა იმის თაობაზე, რომ არჩილი იბერიას მართავდა პეტრეს მამასთან ერთად. მართალია, არჩილის თანამმართველი არც „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ და არც „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენიებული არაა, მაგრამ ეს სულაც არ გამორიცხავს მის მეფობას სამეფო კარზე. აღნიშნული თხზულებები ქართული ოფიციალური ისტორიოგრაფიის ძეგლებია. პეტრეს ბიოგრაფის მიზანი კი სხვაა, ის ცდილობს აღწეროს ყველაფერი, რაც პეტრეს უკავშირდება, ამიტომ მისთვის უმნიშვნელოა არაა, ყურადღება გაგვამახვილებინოს, რომ არჩილთან ერთად პეტრეს მამა თანამმართველობდა. მისთვის მთავარი სწორედაც რომ ესაა.

აღნიშნული გვახვედრებს რას უნდა ნიშნავდეს „ქართლის ცხოვრებაში“ წარმოდგენილი არჩილის განსხვავებული პორტრეტი: ეს არის ასახვა არჩილის თანამმართველის ანუ პეტრეს მამის სახის. მას არჩილთან ერთად სწორედ იმიტომ უნდა ემოღვაწა, რომ მისგან განსხვავებული, აქტიური პრაქტიკული ქმედების უნარის მქონე კაცი იყო. „ქართლის ცხოვრებაში“ აღწერილ სპარსელთა წინააღმდეგ არჩილის მიერ წარმოებულ ბრძოლებს, ჩანს, პეტრეს მამა აწარმოებდა, ცხადია, არჩილის სახელით. გვიანდელ ქართველ მემატიანეს, რომელსაც სათანადოდ, არ აქვს გააზრებული თანამმართველის როლი (ან ფიქრობს, რომ ამ არაორდინარული ვითარების აღწერა დააბნევს მის მკითხველს) აღნიშნული აქტიუობა მარტო არჩილისათვის აქვს მიწერილი.

ასე რომ, „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემების მიზეზით „მოქცევაჲ ქართლისაჲზე“ და პეტრე იბერის ასურულენოვან „ცხოვრებაზე“ დაფუძნებით ზემოთ წარმოდგენილი არჩილ მეფის პორტრეტის გადასინჯვა საჭირო არ არის; მეტიც, როგორც ვნახავთ, „ქართლის ცხოვრებას“ ბევრ დეტალს შეჰმატებს ამ სურათს.

5.

აღნიშნული მსჯელობა გამოკვეთს კიდევ ერთ საკვლევ თემას: არჩილის მეფობის და ბიოგრაფიის აღსაწერად პეტრეს მამის ვინაობის გარკვევა და მისი ბიოგრაფიის რეკონსტრუქციაც დაგვჭირდება. პეტრეს მამას პეტრე იბერის ქართულენოვანი „ცხოვრების“ მიხედვით ვარაზ-ბაკური ერქვა.²⁴

ამიტომ ვიდრე არჩილზე დანარჩენი წყაროების მონაცემების ანალიზს შევუდგებოდე, მოკლედ ვიტყვი პეტრეს მამის შესახებ. ამ შემთხვევაში რეპრეზენტაციას გამიიოლებს შემდეგი გარემოება: გასულ წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის „შრომებში“ გამოქვეყნებული ზემოთ უკვე მითითებული ჩემი სტატია ვახტანგ გორგასალზე. მასში ძირითად საკითხთან ერთად წარმოდგენილი მაქვს მსჯელობა პეტრეს მამაზე. მასთან დაკავშირებულ მიღებულ დასკვნებს აქ მოკლედ გავიმეორებ.

პეტრე იბერის ასურულენოვან „ცხოვრებაში“ პეტრეს მამის სახელი ბუზშირია, ქართულენოვან „ცხოვრებაში“ კი – ვარაზ-ბაკური. ამგვარად, აშკარაა, რომ ვარაზ-ბაკური ბუზშირის ეკვივალენტია. მეორე მხრივ, ვარაზ-ბაკური არის ამიანე მარცვლინეს ასპაკური. ეს ვარაუდი კარგა ხანია გამოითქვა სამეცნიერო ლიტერატურაში და მე ის მართებულად მიმაჩნია. ამგვარად, პეტრეს მამის პორტრეტის აღსადგენად დასახელებული წყაროების მონაცემები შეიძლება შეიკრიბოს.

როგორც ირკვევა, ქვეყნის საღავეები ვარაზ-ბაკურს ორჯერ ეპყრა. პირველად ის IV საუკუნის ბოლო ოცწლეულში ჩანს გამეფებული. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მის ზეობას თრდატ მირიანის ძის შემდგომ აღნიშნავს. ოღონდაც ის აქ მოხსენიებულია, ერთი შეხედვით, საკმაოდ უცნაურად ჯერ ერთი, მის შესახებ წერია, რომ „დადგა მეფედ“ უფრო ტრადიციული ფრაზის „დაჯდა მეფედ“ ნაცვლად. ეს ნიუანსი თითქოს მისი სტატუსის დროებითობას ასაჩინოებს. მეორეც, და ეს განსაკუთრებით ყურადღების მისაქცევია, მის შემდგომ მეფედ სახელდება ბაკურ თრდატის ძე. ანუ გამოდის, რომ ვარაზ-ბაკური თრდატ რევის ძესა და ბაკურ თრდატის ძის ანუ მამასა და შვილს შორის პერიოდში მეფობს. მაგრამ ეს უცნაურობა იოლად ასახსნელი ხდება თუ გავიზიარებთ იმ ცნობას, რომლის მიხედვითაც ვარაზ-ბაკური თრდატის სიძე – ქალიშვილის ქმარი იყო. ანუ პეტრეს მამა, რომელიც თავად ზოსრო-

²⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II (XI-XV სს). ტექსტები დასაბეჭდად მოამზადა ავტორთა კოლექტივმა ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1967, გვ. 215.

ვანი არაა, ტახტს იკავებს უშუალოდ სიმამრის გარდაცვალების შემდეგ დროებით, ტახტის რეალური მემკვიდრის ბაკურის ნაცვლად. თავად ბაკური თრდატის ძე მამის გარდაცვალების დროისათვის, ჩანს, ქართლში არ იმყოფებოდა. ბაკურ თრდატის ძე არის რუფინუსის ინფორმატორი ბაკური, რომელიც ხანგრძლივად იმყოფებოდა ბიზანტიის კარზე, როგორც საპატიო მძევალი და, გნებავთ, ელჩი. ის ბიზანტიელთა სახელმწიფო სამსახურში აქტიურად ჩართული და ინტელექტუალურ წრეებში მიღებული პიროვნება იყო. ამიტომ სავსებით ბუნებრივი ჩანს, რომ მას ტახტს „უნახავს“ სიძე (დის მეუღლე) ანუ ვარზ-ბაკური. ამ უკანასკნელის ლეგიტიმურობას კი უზრუნველყოფს მისი ხოსროვანი მეუღლე. არ გამოვირიცხავ, რომ პეტრეს მშობლების ქორწინება საერთოდაც თრდატის გარდაცვალების მიზეზით შექმნილი სახელისუფლო კრიზისის უკავშირდებოდეს. ხოსროვანებს იმ მომენტიცავეს სჭირდებოდათ პიროვნება, რომელიც ტახტს „შეინახავდა“ ბაკურ თრდატის ძის დაბრუნებამდე. ეტყობა, ვარაზ-ბაკურს იმ რთულ ვითარებისათვის შესაბამისი მმართველის უნარები ჰქონდა, ამავე დროს ის ხოსროვანთა პოლიტიკური პარტნიორი საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო. ხოსროვან პრინცესაზე დაქორწინებული ვარაზ-ბაკური კი განსაკუთრებით სანდო ხდებოდა იმის გამო, რომ სამომავლოდ ხელისუფლებაში მონაწილეობის პერსპექტივა ეშლებოდა ტახტის მემკვიდრე შვილების გზითაც.

ვარაზ-ბაკური განეკუთვნებოდა ქართლის გამოჩენილ ფეოდალურ საგვარეულოს (ხიდარელების სახლს), რომელიც, სავარაუდოდ, სიძლიერით მესამე საგვარეულო იყო სამეფო სახლის და სპასპეტის სახლის შემდგომ. ოღონდაც, ჩანს, რომ თრდატ რევის ასულზე (მას, როგორც ითქვა, პეტრე იბერის „ცხოვრების“ ასურულენოვანი ვერსიის მიხედვით, ბაკურდუხტია ერქვა) ქორწინება პირველი არ იყო ვარაზ-ბაკურისათვის. პირველ ცოლთან მას რამდენიმე შვილი ჰყავდა. ეს ვიცით „ქართლის ცხოვრებისა“ და სინური რედაქციის „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით. მეორე ქორწინება, როგორც ვთქვი, ფაქტობრივად პოლიტიკური ალიანსის გამოხატულება ჩანს. ამ ქორწინებაში ვარაზ-ბაკურს გაუჩნდა ერთადერთი ვაჟი მურვანოსი ანუ პეტრე იბერი.

ხოსროვანებს ამკარად უჭირდათ რეპროდუქცია. ვარაზ-ბაკურის წუხილი შვილის დიდხანს არყოლის გამო კარგად არის აღწერილი პეტრე იბერის ქართულენოვან „ცხოვრებაში“.²⁵

²⁵ „იყო მეფე იგი ქართველთაჲ მართლმორწმუნე ღმრთისაჲ და არა ესუა მას შვილი წული.

ვარაზ-ბაკურის ეს პირველი ყოფნა ტახტზე არ დასრულდა კარგად. სპარსთა შემოჭრის შედეგად მას ტახტის დატოვებამ მოუწია და თავის მამულს და ციხე ზიდარს მიაშურა. სწორედ ამ კოლიზიების შემდეგ ტახტზე ბაკურ თრდატის ძეს ასახელებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. ეტყობა, ბიზანტიის ხელისუფლებისათვის აშკარა გახდა, რომ ქართლის ტახტის ლეგიტიმური მემკვიდრე ბოლოსდაბოლოს უნდა დაებრუნებინა. ბიზანტიაში სახელმწიფოს მართვაში თუ სამხედრო საქმეში ყოველმხრივ დახელოვნებული ბაკურ თრდატის ძე, მართლაც, თავგანწირულ წინააღმდეგობას უწევს სპარსეთის გავლენას ქვეყანაში: მცხეთის თავდაცვით ნაგებობებს ამაგრებს, აგებს ისეთი მასშტაბის საკულტო ნაგებობას, როგორიცაა ბოლნისის სიონი. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ V საუკუნის მთელი პირველი ნახევარი ბიზანტიასა და ირანს შორის ურთიერთობებში საკმაოდ დაძაბული პერიოდი.²⁶

ამ ბაკურის შემდეგ მეფობს რევის ასულის წული ფარსმანი ანუ ბაკურ თრდატის ძის მამიდაშვილი. ეს ნიშნავს, ბაკურ თრდატის ძესაც ვაჟიშვილი არ ჰყოლია. ფარსმანს მოსდევს მირდატი, რომლის კავშირი წინამორბედ მეფესთან „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ მითითებული არ არის, მაგრამ მგონია, რომ ესეც რევის ასულის ძე უნდა იყოს ანუ ფარსმან მეფის ძმა. მაგრამ მირდატი ფარსმანის ძეც რომ იყოს (თუმც ეს გამორიცხული მგონია), ამ ფაქტს ამ კვლევისათვის არა აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ამჯერად მთავარია, ის, რაც სრულიად აშკარაა: მირდატი არჩილის მამა არ არის.

აი, ამდენი სხვადასხვა თაობის ადამიანის ზეობის შემდგომ ხდება არჩილი მეფე. როგორც ითქვა, პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრების“ ავტორი მიუთითებს, რომ არჩილთან ერთად ქვეყანას პეტრეს მამა ანუ ვარაზ-ბაკურიც მართავდა. ფაქტობრივად, ეს იყო ვარაზ-ბაკურის მეორედ ყოფნა ხელისუფლებაში. თუმც ამ ფაქტს ქართული წყაროები, როგორც ითქვა, არ აფიქსირებენ, ალბათ ის მათთვის უბრალოდ გაუგებარია მისი არაორდინალურობის გამო. არჩილი, იყო ლეგიტიმური, მაგრამ ფიქტიური მმართველი. ვარაზ-ბაკურს, როგორც არახოსროვანს, ტახტის დაკავებისათვის აუცილებელი ლეგიტიმურობა აკლდა, მაგრამ ის იყო ქვეყნის რეალური გამგებელი. მეორე ჯერზე ხელისუფლების სათავეში მოქცევისას ვარაზ-ბაკურს უფრო ოპტიმის-

ამისთვისაც ევედრებინ ღმერთსა მარადის მხურვალედ, რადთა მიანიჭოს მას შვილი“. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 216.

²⁶ ამ დროს ბიზანტიასა და ირანს შორის ორ ომს ჰქონდა ადგილი – 421-422 და 440 წლებში.

ტურად უნდა ეგრძნო თავი: ის ახლა ტახტს ცოლისძმას კი არა საკუთარ შვილს, ხოსროვანთა სახლის ერთადერთ მემკვიდრეს (დედის ხაზით) – მურვანოსს ანუ პეტრეს – „უნახავდა“, ვიდრე ის ბიზანტიიდან დაბრუნდებოდა.

ამგვარად, ვარაზ-ბაკურის ცხოვრების რეპრეზენტაცია გასაგებს ხდის არჩილის, ამ მოხუცი ასკეტის, ტახტზე ფორმალურად ასვლის მიზეზს: ეს აუცილებელი იყო ხოსროვანთა სახლში ტახტის დანარჩუნებისათვის პეტრეს ჩამოსვლამდე და ვარაზ-ბაკურის რეალური მმართველობისათვის ლეგიტიმურობის მისანიჭებლად.

როგორც უკვე ითქვა, პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრების“ ავტორის მითითებით, იბერიაში მოქმედი მეფეთმონაცვლეობის წესი იყო მოხუცებულობაში არჩილის გამეფების მიზეზი. მაგრამ ეს არის არა ფაქტი, არამედ ლოგიკური დასკვნა დაფუძნებული ქართლის ტახტზე IV საუკუნის მეორე ნახევარსა და V საუკუნის პირველ ნახევარში მეფეების მართლაც უცნაური მონაცვლეობის გათვალისწინებაზე. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ეს მეფეთმონაცვლეობის წესი კი არა, ტახტის მემკვიდრის არყოლით გამოწვეული კრიზისის გამოხატულება იყო. მეფეთმონაცვლეობა ნიშნავს იმას, რომ ხელისუფლება მამიდან შვილზე კი არ გადადის, არამედ მოივლის გვარის ყველა მამაკაც წევრს უფროს-უმცროსობის მიხედვით: ჯერ გამეფდებიან ერთი თაობის წარმომადგენლები ასაკის გათვალისწინებით, მერე შემდგომი თაობის წარმომადგენლები, ისევე ასაკობრივი რიგის მიხედვით. ამ წესთან რომ გვკონდეს საქმე, არჩილ რევის ძე თრდატ რევის ძის შემდგომ ანუ ორი უფროს ძმის შემდგომ უნდა გამეფებულიყო. სინამდვილეში კი რას ვხედავთ: არჩილი გამეფდა არა მართლ ორი უფროსი ძმის, არამედ მისი ძმიშვილის ქმრის, ძმიშვილის და ორი დისშვილის შემდეგ ანუ თაობით მასზე უმცროსების და ქალის შთამომავლების შემდეგ. აშკარაა, არჩილი არ აპირებდა მეფობას, არც ოჯახის წევრები მიიჩნევდნენ მას ამისათვის შესაფერისად. როცა ოჯახის ყველა მამაკაცი წევრი გარდაიცვალა და ერთადერთი მემკვიდრე, ჯერ მცირეწლოვანი მურვანოსი, ბიზანტიაში იმყოფებოდა, აი, მაშინ უნდა დასმულიყო არჩილის გამეფების საკითხი.

მაგრამ, როგორც აჩვენა შემდგომმა მოვლენებმა, არჩილის ტახტზე ასვლით ხოსროვანთა სახლის პრობლემა დაკავშირებული მემკვიდრესთან, ვერ გადაწყდა. მოხდა გაუთვალისწინებელი რამ: ტახტის მემკვიდრე მურვანოსი კონსტანტინოპოლის საიმპერატორო აპარტამენტებიდან გაიპარა და პალესტინაში ბერად აღიკვეცა პეტრეს სახელით. ამგვარად, ტახტზე დარჩა არჩილი,

რომელსაც შვილი ვეღარ ეყოლებოდა და ვარაზ-ბაკური, რომელსაც ასევე შვილი ვეღარ ეყოლებოდა თუ გავითვალისწინებთ ზემოთ მოყვანილ იმ ცნობას, რომლის მიხედვითაც, მურვანოსი ძლივს შეეძინა უფლისადმი ბევრი ვედრების შემდეგ, დიდი ალბათობით უკვე ასაკოვან ვარაზ-ბაკურს. ასეთ ვითარებაში შემდეგი გამოსავალი მოიძებნა: არჩილმა იშვილა ვარაზ-ბაკურის უფროსი ძე პირველი მეუღლისაგან. ესაა მირდატი, რომლის არჩილთან დამოკიდებულების შესახებ „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ არაფერი წერია, „ქართლის ცხოვრებაში“ კი შვილად არის მიჩნეული. ეს უკანასკნელი ცნობა ჩემს ვარაუდს არ ეწინააღმდეგება, რამდენადაც შვილობილი შვილის ეკვივალენტური იყო სრულად და მემკვიდრეა ასე შეძლო ის მოეხსენიებინა. მემკვიდრეობის გადასაცემად შვილება საკმაოდ აპრობირებული იყო ძველ მსოფლიოში და, მათ შორის, საქართველოშიც.

მაგრამ შვილობილი შუემნადნობია ყოფილიყო ვინმე, მიუღებელი არჩილის თანამმართველის ანუ ვარაზ-ბაკურისათვის. მას შემდეგ, რაც ამ უკანასკნელს მურვანოსთან დაკავშირებით იმედები გაუცრუვდა, სრულიად ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ მან გზა ტახტისაკენ სხვა შვილს გაუკაფა. ამგვარად, არჩილის შვილად „ქართლის ცხოვრების“ მიერ დასახელებული მირდატი, სინამდვილეში არჩილის შვილობილი, იყო ვარაზ-ბაკურის ძე მისი პირველი ცოლისაგან; სავარაუდოდ, ეს იგივე ამიანე მარცვლინეს უღტრია.

რაც შეეხება არჩილს, ის იყო რეალურად უკანასკნელი ხოსროვანი მეფე ქართლის ტახტზე, თუმცა ხელოვნური ნათესავობის გამო ხოსროვანებზე „ქართლის ცხოვრება“ საუბრობს არაბთა შემოსევების ეპოქამდე.²⁷

ვარაზ-ბაკურის ძეები მურვანოსი/პეტრე და მირდატ/უღტრა ორი განსხვავებული პოლიტიკური ორიენტაციის გამომხატველნი იყვნენ. ქართლის პოლიტიკური ვექტორი ამ დროს გამოკვეთილად გადაიხარა ირანისაკენ: მოვლენათა მოულოდნელი განვითარებით V საუკუნის შუა ხანებისათვის ქართლის ტახტზე ავიდა არა ბიზანტიაში ამისათვის საგანგებოდ აღზრდილი მურვანოსი/პეტრე, არამედ ირანში ნამყოფი მირდატ/უღტრა. ეს ქართლისათვის იძულებითი ნაბიჯი იყო, ცხადია, მაგრამ ეტყობა, იმ დროისათვის ქვეყნისათვის ერთგვარი გამოსავალიც. პეტრეს, ისევე როგორც მის პაპს (პაპის ძმას) არჩილს და პაპის მამა რევს, ხელისუფლება საზოგადოდ (არათუ საერო, სასულიეროც კი) არ იზიდავდა. მაგრამ შექმნილ ვითარებაში, ვფიქრობ,

²⁷ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 250.

ისიც აშკარა გახდა, რომ პეტრეს ქართლში აღარ ჩამოესვლებოდა. ის ირან-ისადმი შეურიგებელი პოზიციის მეფე უნდა ყოფილიყო. ქართლს კი ამ დროს საკვებით პროირანული თუ არა, ირანთა გარკვეულად შემრიგებლური კურსი ჰქონდა აღებული.

6.

ირანთან ურთიერთობებში ამგვარ კურსთან დაკავშირებითაც მინდა ვთქვა მოკლედ.

„ქართლის ცხოვრებაში“, როგორც აღვნიშნე, ბევრი რამ არეულად არის გადმოცემული. ეს იმიტომ, რომ ძველ ისტორიკოსს სურს საკუთარი გააზრებით დააღაგოს მოვლენები და მოსდის ცდომილებანი რეპრეზენტაციაში. მაგრამ ცდომილებანი რეპრეზენტაციაში იმას როდი ნიშნავს, რომ კარგად ინფორმირებულ წყაროებს არ იყენებს ავტორი. ამიტომ სათანადო მიდგომის შემთხვევაში „ქართლის ცხოვრების“ შესაბამისი მონაკვეთის საშუალებითაც ბევრი ფაქტის დადგენა შეიძლება.

მაგალითად, აქ თავისებურად, მაგრამ სწორად არის წარმოჩენილი ქართლის პოლიტიკურ კურსში ის ცვლილება, რომელსაც ტახტზე მირდატ/ულტრას ასვლა მოასწავებდა. მხედველობაში მაქვს ტექსტის ის მონაკვეთი, რომელშიც საუბარია მირდატის სიყვარულის ძალიან პოეტური ისტორიაზე. მემატიანე გვარწმუნებს, რომ მირდატს გული შევარდნია ქართლის ამოხრებელი პიტიანშის ბარზაბოდის ქალიშვილზე. ამიტომ მამისათვის (რეალურად მამობილისათვის) ანუ არჩილისათვის უთხოვნია ქალის შერთვის ნება დაერთო. მიზნისათვის რომ მიეღწია მირდატს საკუთარ გრძნობებზე კი არ გაუკეთებია აქცენტი, არამედ ამ ქორწინების პოლიტიკურ სარგებლიანობაზე გაუმახვილებია ყურადღება. მისი მტკიცებით, ეს ქორწინება მშვიდობას მოუტანდა ქართლს:

„ვევედრები მეფობასა შენსა, მომგუარე ცოლად ჩემდა საგდუხტ, ასული ბარზაბოდისი, და შევექმნათ ჩუენ შორის მშეცდობა დაღაცათუ ძალითა ქრისტესითა ჩუენ ვართ მძლენი, არამედ ვერა ავიხუამთ ციხეთა და ქალაქთა რანისათა. ნუ უკუე იცალოს მეფემან სპარსთამან, და იძიოს ჩუენ ზედა შური, და მოაოჴრან ეკლესიანი და საზღვარნი ჩუენნი. და აჴ ამით განქარდეს მტერობა ჩუენ შორის... და ამით მტკიცედ და შეურყეველად ვიპყრნეთ საზღუარნი ქართლისანი, და განმტკიცნეს სჯული ქრისტესი ქართლს, და არღარა შეიქმნას გულსა ქართველთასა იჴჴ და გმობა სჯულისა ქრისტესისა. მძლავრებითჴს სპარსთასა. და ესე ყოველი სიყუარულსათჴს ქალისა წარმოთქუა“.²⁸

²⁸ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 141.

არჩილიც დათანხმებულა და, ცხადია, მირდატის ნამდვილი მამა ვარაზ-ბაკურიც ამ გადაწყვეტილებას მხარს დაუჭერდა, რადგან მან, მართლაც, კარგად უწყობდა რას ნიშნავდა სპარსელებთან დაპირისპირება. როგორც უკვე ითქვა პირველ ჯერზე ხელისუფლებაში მოსულს, მათმა შემოსევამ დაატოვებინა ტახტი და იძულებული გახდა საკუთარი მამულისათვის ანუ ხიდარისთვის შეეფარებინა თავი. ამ თვალთ თუ შევხედავთ, ბარზაბოდის ქალიშვილზე ქორწინება ამ პერიოდის ქართული დიპლომატიის მიღწევადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს. ქვეყანამ შაჰის ადგილობრივ დიდმოხელესთან დანათესავებით დროებით შეძლო ირანის მხრიდან ზეწოლის შესუსტება.

7.

მეფე არჩილის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის ორი სომხური წყაროც. ესენია კორიუნის „მესროპ მაშოტის ცხოვრება“ და მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორია“.²⁹ ორივე შემთხვევაში არჩილი დასახელებულია მესროპის ქართლში მეორე ვიზიტთან დაკავშირებით. სავარაუდოდ, მოსე ხორენელი დამოკიდებულია კორიუნზე. ”მიტომ ვილაპარაკებ მხოლოდ ამ უკანასკნელზე.

მითითებულია, რომ არჩილი ყველანაირად ხელს უწყობდა მაშოტს. მითითებულია, რომ პირველი ვიზიტისას მესროპს ბაკურ მეფე დახვდა ქართლის ტახტზე, ეს იგივე „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მეფეთა სიის ბაკურ თრდატის ძეა. მეორე ვიზიტის დროს – კი არჩილი (არძილი). ბაკურსა და არჩილს შორის, როგორც ითქვა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით კიდევ ორი მეფეა: ფარსმანი და მირდატი. სომხურ წყაროში მათი სახელების არდაფიქსირება, ცხადია, ქართული წყაროს მონაცემს ეჭვქვეშ არ აყენებს.

არჩილთან დაკავშირებით კორიუნთან დაცულ ცნობას ქართველი ისტორიკოსები ხშირად ფართოდ არ განიხილავენ. ამის მიზეზი მათი უნდობლობაა კორიუნის, როგორც ავტორისადმი. როგორც ცნობილია, კორიუნი მიუთითებს მესროპის მიერ ანბანის შექმნას არა მარტო სომხებისათვის, არამედ ალბანელებისა და ქართველებისათვისაც. აი, ეს ცნობა ქართველ ისტორიკოსებს მიაჩნიათ არამართებულად. ზოგი მას გვიანდელ ტენდენციურ ინტერპოლაციადაც თვლის.

²⁹ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავლი და შენიშვნები დაურთო ალექსანდრე აბდალაძემ. თბ. 1984, გვ. 231; Koryun. The life of Mashtots. <http://armenianhouse.org/koryun/mashtots-en.html>, Кориун. Жизнь Маштоца. <http://www.vehi.net/istoriya/armenia/korun/intro.html> Tavi meTvramete.

მეც მიმაჩნია, რომ ეს ცნობა არ ასახავს ქართული ასომთავრული დამწერლობის წარმოშობის ისტორიას. ქართული ასომთავრული დამწერლობა ამ დროისათვის კარგა ხნის შექმნილი იყო. მხედველობაში მაქვს, „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცალსახა ინფორმაცია მეფე ფარნავაზის დროს ქართული მწიგნობრობის შექმნის შესახებ³⁰ და კიდევ ის გარემოება, რომ დღემდე ჩვენამდე მოღწეული ასომთავრული აღბეჭდილია წარმართული მსოფლხედვით ანუ შეუძლებელია, ის ქრისტიანი მოღვაწის შემოქმედების ნაყოფი იყოს. აღნიშნული თვალსაზრისი მრავალი წლის წინ საკმაოდ ვრცლად მაქვს გამოთქმული³¹ და ამიტომ აქ აღარ გავიმეორებ.

ამავე დროს მე არ ვფიქრობ, რომ აღნიშნული ცნობა გვიანდელი ჩანართია, ან მესრობ მაშთოცის მოღვაწეობა და მისი ვიზიტები ქართლში გამოგონილი. ეს ფაქტები ამსახველია არა ქართული ასომთავრულის შექმნის (როგორ ვთქვი, ანბანი ამ დროისათვის უკვე არსებობდა და გვიანდელ პერიოდში ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ თუნდაც რამდენამდე დასაბუთებული თვალსაზრისი სპეციალურ ლიტერატურაში მე ჯერ არ შემხვედრია³²), არამედ იმ პროექტის განხორციელების ცდების, რომელიც მიზნად ისახავდა კულტურულად და პოლიტიკურად ერთიანი სამხრეთ კავკასიის ჩამოყალიბებას ბიზანტიის ეგიდით. მაშთოცი, აშკარად ბიზანტიის მიერ იყო ინსპირირებული. წარმოდგენელია, რომ თავად სომხებს მათი უაღრესად შეჭირვებული პოლიტიკური მდგომარეობის გათვალისწინებით საერთოკავკასიური კულტურული სივრცის ჩამოყალიბების ამბიციები ჰქონოდათ. ქართლი, საკმაოდ მოქნილ, ხშირად სომხეთთან არათანხვდენილ პოლიტიკას აწარმოებდა, თუნდაც ირანთან მიმართებაში.

³⁰ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 26.

³¹ მ. ჩხარტიშვილი. „წიგნი პირველი“. ჟურნ.: „მნათობი“. №5. 1988, გვ. 147-149. მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ანბანის ისტორიიდან. ჟურნ. „მნათობი“. №6. 1989, გვ. 169-173.

³² იმ მკვლევართა შორის, რომლებიც ქართულ ასომთავრულ დამწერლობას ქრისტიანულ ეპოქაში შექმნილად მიიჩნევენ, თანამედროვე მკვლევართაგან შეიძლება დავასაჩუქლოთ თ. გამყრელიძე და ბ. ზურცილაძე. თ. გამყრელიძეს ეს თვალსაზრისი არაერთ თავის ნაშრომში აქვს გამოთქმული. მისი ამ შეხედულების კრიტიკა მოცემული მაქვს ზემოთ დასახელებულ ჩემს სტატიებში. რაც შეეხება ბ. ზურცილაძეს ნაშრომს (დიდი ბაკური. ქართული ასომთავრული დამწერლობის ფუძემდებელი. თბ. 2003): მიუხედავად იმისა, რომ ეს დიდტანიანი წიგნი ბევრ სხვადასხვა სახის მასალას მოიცავს, მასში პასუხი არ არის გაცემული მთავარ კითხვებზე: რატომ უნდა უარყოფოთ ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცალსახა ინფორმაცია ან რატომ უნდა ვივარაუდოთ მისი შექმნა ქრისტიანობის ხანაში დიდი ბაკურის მიერ.

ამ დროისათვის შვიდსაუკუნოვანი ტრადიციის მქონე ქართული ანბანი, მიუხედავად იმისა, რომ ის წარმართობის „ცოცხალი ნაშთი“ იყო, ქართველებს იდეოლოგიური თუ პოლიტიკური მოსაზრებებით არ ჩაუნაცვლებიათ მესროპისეული ასოებით. მაგრამ მესროპის პროექტის არგანზორციელება არ ნიშნავს იმას, რომ ქართლში მესროპ მაშოცი არ ყოფილა და რომ ის მისი რანგის მოღვაწის შესაბამისი პატივით არ იქნა მიღებული ქართლის მესვეურების, მათ შორის, არჩილის მიერაც.

ბიზანტიისა და ირანის დაპირისპირების ერთ-ერთი ფრონტის ხაზი სწორედ სამხრეთ კავკასია იყო. ორივესთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აქაური სახელმწიფოების პოზიციას. იარაღის გარდა ორივე იმპერია იყენებდა კულტურულ-იდეოლოგიურ რესურსს. კავკასიური ერთიანობის გამოსაჭედად ბიზანტიას გააჩნდა ქმედითი იარაღი ქრისტიანობის სახით. პრობლემას წარმოადგენდა ჯერ კიდევ ძლიერი წარმართული კულტების გავლენა. ეს საშიში იყო არა მარტო იმიტომ, რომ ქრისტიანობას უპირისპირდებოდა, არამედ იმიტომაც, რომ კავკასიის ხალხების ერთ პლატფორმაზე გაერთიანების საშუალებას არ იძლეოდა. კავკასიის ხალხების ინსპირირებას ბიზანტიური კულტურით ესწრაფვოდა ბიზანტია. ქართული სინამდვილე ამის ბევრ მაგალითს იძლევა. ამის გამოხატულება იყო თუნდაც ქართლის ტახტის მემკვიდრეების გარკვეული დროით ბიზანტიაში სიყმიდანვე გაწვევა, საიმპერატორო კარზე მათი აღზრდა, ბიზანტიურ კულტურასთან მათი ზიარება. ირანიც არ აკლებდა ხელს. როგორც სტატიის დასაწყისში მოყვანილი ამონარიდიც ცხადყოფს, მოგვები დაუბრკოლებლად საქმიანობდნენ მცხეთაში, ერთ-ერთი მთავარეპისკოპოსი, რომელსაც მობიდანს უწოდებს „ქართლის ცხოვრება“ (რადგან მემკვიდრე ხედავს რომ სინამდვილეში ის მართლაც მობიდანი იყო ანუ მოგვების უფროსი), წერდა თურმე საცდურების წიგნებს. ვერ შეუტყვესო მეფე არჩილმა და მირდატმა. სინამდვილეში, ვფიქრობ, რომ ამ დროს ქართლის ხელისუფლებას იმის ძალა არ შესწევდა, რომ შეემჩნია ეს საქმიანობა და სათანადო ზომები მიეღო. ეს მხოლოდ მოგვიანებით შეძლო მთავარეპისკოპოსმა მიქაელმა, რომელმაც მობიდანის ნაწერები საჯაროდ დაწვა.³³

³³ „ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს: „ამის არჩილის ზე გარდაიცვალნეს სამნი ეპისკოპოსნი: იონა, გრიგოლი და ბასილი. და ბასილისა შემდგომად ამავე არჩილ დასუა ეპისკოპოსი, რომელსა ერქუა მობიდან. ესე იყო ნათესავით სპარსი და აწუნებდა იგი მართლმადიდებლობასა. ხოლო იყო ვინმე მოგკ უსჯულო და შემშლელი წესთა, და ვერა უგრძნა არჩილ მეფემან და ძემან მისმან უსჯულობა მობიდანისი, არამედ ჰკონებდეს მორწმუნედ. და ვერცა განაცხა-

მესრობის მოღვაწეობა პრობიზანტიური იყო. ქართლში ის კარგად მიიღეს არა იმიტომ, რომ ანბანთან დაკავშირებით მისი პროექტის განხორციელებას აპირებდნენ, არამედ იმიტომ, რომ კავკასიის ქრისტიანული ქვეყნების ანტირანული კოალიციისაგან გამიჯვნა არ სურდათ, თუმცა ქართლის პოლიტიკა შეგნებულად ორჭოფული იყო და გულისხმობდა რევერენსებს ორივე იმპერიის მიმართ.

8.

ამით ამოიწურა წყაროები, რომლებიც არჩილის შესახებ გვაქვს და რომლებიც დიდი ხანია ცნობილია სპეციალისტებისათვის. მე ისინი განსხვავებული ინტერპრეტაციით წარმოვადგინე და უკლებლივ ყველა მათგანის ერთიანობაში გააზრება ვცადე. შედეგად, ვფიქრობ, რომ ალბა ქართული გვიანანტიკურობის საერთო სურათი და ამ ფონზე გამოიკვეთა არჩილ მეფის მეტად დასამახსოვრებელი სახე.

მაგრამ არჩილზე და მისი ეპოქის ქართლზე საუბარი, ვფიქრობ, დამთავრებულად ვერ ჩაითვლება, თუ რამდენადმე ვრცლად არ შევჩერდებით ამ მეფის ზეობაში მომხდარ ისეთ ფაქტზე, როგორიც არის სტეფანწმინდას მშენებლობა მცხეთაში.

როგორც თავშივე მივუთითე, ეს ფაქტი ერთადერთი პოზიტივია არჩილის ზეობის „მოქცევაჲ ქართლისაჲსჲსჲს“ რეპრეზენტაციაში. იმ მიმღე ვითარებაში, რომელშიც იყო ქართლი არჩილის დროს, ტაძრის მშენებლობა თავისთავად ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტია, მაგრამ მან ჩემი ყურადღება განსაკუთრებით იმიტომ მიიპყრო, რომ არჩილის ზეობის ეპოქის კიდევ უფრო ღრმად გააზრების საშუალებას იძლევა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობა ზემოთ უკვე იყო მოყვანილი. „ქართლის ცხოვრება“ რამდენადმე განსხვავებული ფორმულირებით გვამცნობს წმ.სტეფანე პირველმოწამის ტაძრის მშენებლობას მცხეთაში: „მაშინ არჩილ მეფემან აღაშენა ეკლესია სტეფან-წმიდისა მცხეთას, კართა ზედა არაგვსათა, სადა იყვნეს კოშკნი მტკიცენი საბრძოლნი, რომელნი მას-ვე აღუმენეს“. ანუ ეს ის ფაქტია არჩილის ზეობაში, რომელთან დაკავშირებითაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და „ქართლის ცხოვრებას“ ურთიერთგამომრიცხველი ინფორმაცია არა აქვთ. მართალია, პირველი მათგან-

დება ქადაგებასა სჯულისა მისისასა შიშისაგან მეფისა და ერისა, არამედ ფარულად წერდა წიგნებსა ყოვლისა საცდურებისასა, რომელი შემდგომად მისსა დაწუა ყოველი წერილი მისი ჭეშმარიტმან ეპოსკოპოსმან მიქაელ, რომელი განიკუთა კადრებისათჳს ვახტანგ მეფისა“ (ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 142).

ნი ტაძრის მშენებლობას აზნაურთა წამოწყებად თვლის, მეორე კი საკუთრივ მეფის ინიციატივად წარმოაჩენს, მაგრამ ის, რომ სტეფანწმინდა მცხეთაში სწორედ ამ მეფის დროს აშენდა, ამასთან დაკავშირებით განსხვავებული აზრი არ აქვს ამ ორ წყაროს.

არჩილის ზეობას სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარად განსაზღვრავენ. მე ვფიქრობ, რომ ეს უნდა იყოს მონაკვეთი V საუკუნის ათიანი წლების მიწურულიდან ოცდაათიანი წლების მიწურულამდე. ანუ მცხეთის სტეფანწმინდის აშენების დრო ესაა. სწორედ აღნიშნული ქრონოლოგიაა განსაკუთრებით ფიქრის აღმძვრელი: თვით იერუსალიმშიც კი წმინდა სტეფანეს სახელობის ეკლესიის მშენებლობა 438 წლით თარიღდება. მცხეთის სტეფანწმინდა, ამგვარად, ამ წმინდანის სახელობის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ეკლესია იყო მთელს საქრისტიანოში.

წმინდა სტეფანე ქრისტიანული ეკლესიის სრულიად განსაკუთრებული ფიგურაა. ის არის პირველმოწამე, მისი მარტვილობის ისტორია აღწერილია „საქმენი მოციქულთაში“ (6, 7 თავები). აქ გადმოცემული ფაქტები შემდეგია: სტეფანე დიაკონი მოღვაწეობდა იერუსალიმში I საუკუნეში, ის იუდეველებს ასწავლიდა ქრისტეს რჯულს. ამან აღაშფოთა იუდეველთა რელიგიური ხელისუფლება და ის ღმერთის და მოსეს სჯულის გამოხატვის ბრალდებით წარდგენილ იქნა განსასჯელად სინედრიონზე. სტეფანეს თავის მართლება არც უცდია, არამედ თავისი სიტყვა გამოიყენა იმისათვის, რომ ვრცლად წარმოედგინა საკუთარი თვალსაზრისი იუდეველთა ისტორიაზე. მის სიტყვებს იქვე მყოფი ბრბო ღრტვინვით ხვდებოდა; ბრბოს აღშფოთებამ აპოგეას მიადწია, მაშინ, როცა სტეფანემ თქვა, რომ იუდეველთა მიერ ნაწამებ ქრისტეს ღმერთის გვერდით მდგომს ზედავს ზეცაში. გავრცელებული მსმენელები ყურებს იხშობდნენ, რომ ეს არ გაეგონათ. საბოლოოდ მოთმინებადაკარგულებმა სტეფანე ჩაქოლეს. ეს ეპიზოდი, გარდა იმისა, რომ აღწერს ქრისტეს მოწამეობისათვის პირველად დაღვრილი სისხლის ისტორიას, საინტერესოა იმიტაც, რომ წარმოაჩენს მომავალ პავლე მოციქულს, მაშინ ჯერ კიდევ ჭაბუკ სავლეს, რომელიც, მართალია, უშუალოდ არ მონაწილეობდა სტეფანე დიაკონის ჩაქოლვაში, მაგრამ ჩამქოლავთ კი გულით თანაუგრძნობდა: ჩამქოლავებმა იმისათვის, რომ თავიანთი ავი საქმის კეთებაში ხელი არ შეშლოდათ, ზედა ტანისამოსი გაიხადეს. სწორედ ამ ნივთებს დარაჯობდა სავლე და უცქერდა ჩაქოლვის სასტიკ სცენას. მართალია, რომაული სამართლით, ჩაქოლვა აკრძალული იყო, მაგრამ სტეფანეს გამო პასუხი არავისთვის მოუთხოვიათ. სტე-

ფანეს მკვლელობა, ეტყობა, წარმოჩინდა არა როგორც სინედრიონის გადაწყვეტილების საფუძველზე ჩადენილი ქმედება, არამედ აფექტის მდგომარეობაში მყოფი ბრბოს ანგარიშსწორება. საოცარი დრამატიზმით სავსე ეს ეპიზოდი ბევრი ცნობილი ხელოვანის ინსპირაციის წყაროდ იქცა, მაგალითად, შეიძლება გავიხსენოთ რემბრანტის ტილო „წმინდა სტეფანეს ჩაქოლვა“.

წმინდა სტეფანეს კულტი არსებობს როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ ქრისტიანობაში. და ყველა ქრისტიანულ ქვეყანაში არის მისი სახელობის ტაძრები. სრულიად ბუნებრივია, რომ საქართველოს რელიგიურ ცენტრში წმ. სტეფანეს სახელობის ტაძარი აუგიათ.

მაგრამ განსკუთრებით საინტერესოა, ვითარება, როცა ეს ეკლესია ააშენეს. გავიმეორებ უკვე ნათქვამს: მეფე არჩილის წინამორბედი მეფე მირდატი სპარსელებს წაუყვანიათ და იქ მომკვდარა, სავარაუდოდ, არა თავისი ბუნებრივი სიკვდილით. ქართლის პირველი ეკლესია ანუ „ქუქომო ეკლესია“ – ცხოველი სვეტის დავანების ადგილი – დაქცეულა. ვეღარ აღუდგენიათ ამიტომ სვეტი გადაუბრძანებიათ გარეუბნის ეკლესიაში. ანუ იგივე „ზემო ეკლესიაში“, მერმინდელ სამთავროში. მთავარეპისკოპოსის რეზიდენციაც სწორედ ეს ანუ გარეუბნის ეკლესია გამხდარა. სიტყვა „გარდაცვალება“ ეპისკოპოსებთან დაკავშირებულ წინადადებაში აშკარად ნიშნავს „შეცვლას“, თუმც, ცხადია, არც ისაა გამორიცხული, რომ შეცვლა გარდაცვალების გამო მომხდარიყო. აღნიშნული ფაქტი (ერთი მეფის ზეობის პერიოდში ოთხი მთავარეპისკოპოსის შეცვლა) არასტაბილური ვითარების ამსახველია, რაც, ცხადია, ირანის პოლიტიკური ზეწოლით იყო გამოწვეული. ამ ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს ჯერ ერთი, ის ფაქტი, რომ მოგვთა საქმიანობა სრულიად შეუზღუდავია; მეორე, ნიშანდობლივია არჩილის მომდევნო მეფის – მირდატის – დროს აღსაყდრებული გლონოქორ მთავარეპისკოპოსის ვინაობაც: ის მთავარეპისკოპოსობას თურმე „უთავსებდა“ ირანის შაჰის მოხელეობას (ერისთავობას) ქართლსა და ჰერეთში. ეს ფაქტი კარგად აჩვენებს რა სურდათ ქართლის ეკლესიის მწყემსმთავრებისაგან ირანელებს: ის მათ სრულ დაქვემდებარებაში მყოფი პიროვნება უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც იცვლებოდნენ ჩანს, ქართლის ეკლესიის მესვეურები ასე ხშირად.

აი, ყოველივე ამის გათვალისწინებით ისმის კითხვა: რატომ მაინცდამაინც ამ წმინდანის სახელობის ეკლესიის მშენებლობისათვის მოუკიდიათ ხელი ქართველებს მათთვის ამ გაუსაძლის ეპოქაში? თუ იმ ფრაგმენტის მიხედვით ვიმსჯელებთ, რომელიც აღნიშნული ეკლესიისაგან დღემდეა შემორ-

ჩენილი, ეს ყოფილა მაღალხარისხოვანი, იმ დროისათვის საკმაოდ დიდი ზომის, შენობა.

თუ კი ასეთი მშენებლობისათვის საჭირო სახსრები და შესაძლებლობა ჰქონდათ, რატომ არ აღადგინეს, პირველ რიგში, დაქცეული „ქუეშო ეკლესია“, რომელიც ქართლში პირველი ეკლესია იყო და მეტიც: ქართლის მოქცევის ახლო ხანებში შექმნილი მესიანური იდეოლოგიის³⁴ მიხედვით, მსოფლიოს საკრალური ცენტრის დამაფიქსირებელი ნაგებობაც.

მოკლედ, იმის თქმა მინდა, რომ აღნიშნულ ვითარებაში I საუკუნეში პალესტინაში მოღვაწე წმინდანის სახელობის ეკლესიის აგება მცხეთაში გარკვეულად არაორდინალური მოვლენაა. ზოგადად წმინდა სტეფანეს თაყვანისცემის გარდა ეს ქმედება უსათუოდ გულისხმობს რაღაც დამატებით, მშენებლობის ინიციატორთათვის უაღრესი მხნეობის მომნიჭებელ, მოტივაციას. რა შეიძლებოდა ყოფილიყო ეს?

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემაში დაგვეხმარება ზოგადქრისტიანული კონტექსტი. საქმე ისაა, რომ მართალია, წმინდა სტეფანე I საუკუნეში აღესრულა, მან როგორც წმინდანმა თავისი საზოგადოებრივი „როლის“ შესრულება დაიწყო V საუკუნიდან, როცა სასწაულებრივ აღმოჩნდა მისი წმინდა ნაწილები. საეკლესიო ტრადიციით, ეს მოხდა 415 წელს: იერუსალიმელ სასულიერო პირებს ჩვენებაში ემცნოთ სტეფანეს (და რამდენიმე სხვა ქრისტიანის) დაკრძალვის ადგილი. ამ ჩვენების მიხედვით იპოვეს ეს ნეშტები. მხოლოდ ძვლები იყო დარჩენილი და, აგრეთვე, ის ქვები, რომლითაც სტეფანე ჩაქოლეს. მცირე ნაწილი დატოვეს ადგილზე, უმეტესი კი წაასვენეს და დააბრძანეს იერუსალიმის სიონის ტაძარში.

საზოგადოდ, წმინდა ნაწილებისადმი ქრისტიანების ინტერესი საკმაოდ ადრეული პერიოდიდან, I საუკუნიდან, იწყება.³⁵ წმინდა ნაწილის ფლობა ნიშნავდა ღვთაებასთან მეტ სიახლოვეს, მეტ დაცულობას, მეტ ძალას, როგორ ინდივიდის, ისე მთელი კოლექტივისათვის. ამიტომ ქრისტიანები ცდილობდნენ ყოველნაირი გზით მათ მოპოვებას. VI საუკუნისათვის საკმაოდ დიდ მასშტაბებს მიაღწია წმინდა ნაწილების მოპოვებით გატაცებამ და პილიგრიმობამ მათი შენახვის ადგილების მოსანახულებლად. პრესტიჟის და

³⁴ მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ეთნიკური რელიგიური მოქცევის ეპოქაში. თბ. 2009.

³⁵ Veronica Fitzpatrick. Finding the Middle Ages in the Twenty-First Century. A Quick Introduction to the Medieval Cult of Relics. <http://veronicafitzpatrick.com/a-quick-introduction-to-the-medieval-cult-of-relics/>.

ურთიერთქმედების საგანიც კი იყო.³⁶ V საუკუნეში ამ ინტერესის გაღვივებას ხელი შეუწყო სწორედ წმ. სტეფანე პირველმოწამის ნაწილების აღმოჩენამ. შეიძლება უფრო სწორი იყოს შებრუნებულად ითქვას: წმინდანებისა და წმინდანთა ნაწილებისადმი განსაკუთრებულმა საზოგადოებრივმა ინტერესმა განაპირობა ეს აღმოჩენა. აღნიშნული ფაქტი და სასწაულები, რომელსაც ეს ნაწილები ახდენდნენ, მაშინვე მოექცა მთელი საქრისტიანოს ყურადღების ცენტრში. ამ პერიოდში მოღვაწე ცნობილი ქრისტიანი თეოლოგი ნეტარი ავგუსტინე (354-430) თავის „ღვთის ქალაქში“ (წიგნი 22, თავი 8)³⁷ ღიდ ადგილს უთმობს წმინდა სტეფანეს ნაწილების მიერ მოხდენილ სასწაულებს. ათეული სასწაული მოჰყავს მაგალითად და მკითხველს ებოდიშება, რომ კიდევ ბევრი იცის და ვერ ახერხებს დაფიქსირებას. ნეტარი ავგუსტინე ასახუთებს წმინდანებისა და მათი ნაწილების მნიშვნელობას ადამიანთა ხსნის საქმეში. ანუ V საუკუნის I ნახევარი არის არა მხოლოდ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში წმინდანების და მათი ნაწილების თუ რელიკვიების „პრაქტიკულიად“ გამოყენების პერიოდი, არამედ ამ საკითხის ასე ვთქვათ, თეორიულად დასაფუძვლების დროც.

წმ. სტეფანეს ნაწილების ისტორიის გადმოცემა საკმაოდ რთულია. რადგან ხშირად ერთმანეთში ირევა სხვადასხვა გადმოცემები. ამ გადმოცემების არსებობა თავისთავად საინტერესო ფაქტია, რაც ნაწილების ღიდ „სოციალურ წონაზე“ მეტყველებს. იმისათვის, რომ მკითხველს ზოგადი შთაბეჭდილება შეექმნეს ერთ ვერსიას მივყავები, რომლის მიხედვითაც იერუსალიმის სიონში ნაწილები ესვენა მანამ, ვიდრე რომელიღ დედოფლის ევდოკიას მიერ აგებულ წმინდა სტეფანეს ტაძარში არ გადააბრძანეს 438 წელს. 439 წელს კონსტანტინეპოლში დაბრუნებულ ევდოკიას თან ჰქონდა აგრეთვე ნაწილი, რომელიც მისცა მის მულს – პულქერიას. პულქერიამ ის დააბრძანა წმ. ლავრენტის ტაძარში და საიმპერატორო სასახლეში წმინდა სტეფანეს სალო-

³⁶ წმინდა ნაწილების შესახებ არსებული მრავალრიცხოვანი ლიტერატურიდან დავასახელებ მხოლოდ რამდენიმეს: W. Bonser. The Cult of Relics in the Middle Ages. Folklore 73. no. 4, 1962; P. Brown. The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity. Chicago: The University of Chicago Press. 1981; H. A. Klein. Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West. Dumbarton Oaks Papers. Vol. 58. 2004, გვ. 283-314; D. Krueger. The Religion of Relics in Late Antiquity and Byzantium, in: Treasures of Heaven: Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe, ed. Martina Bagnoli et. al. New Haven: Yale University Press. 2010;

³⁷ ტექსტი ინგლისურ ენაზე ხელმისაწვდომია შემდეგ მისამართზე: <http://www.newadvent.org/fathers/120122.htm>.

ცავი შექმნა. არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც ამ ნაწილებს კონსტანტინოპოლამდე უფრო ადრე, კერძოდ, 421 წლისათვის უნდა მიეღწია მაგრამ ზოგი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ეს ცნობა შეთხზულია, რადგან ამ გზით ევლოკიას პრიორიტეტი ამ ნაწილებთან მიმართებაში აღარ იკვეთებოდა. შესაძლოა, ეს გადმოცემა შეთხზეს პულქერიას მომხრეებმა, იმისათვის, რათა მისი ღვაწლი წარმოეჩინათ. ეს ორი მაღალი წრის ქალბატონი, როგორც ითქვა, რძალ-მული, ერთმანეთს ეცილებოდა გავლენას საიმპერატორო კარზე. ამ შემთხვევაში ჩემი ყურადღება მიიქცია გადმოცემაში დაფიქსირებულმა თარიღმა: 422 წელს დაქორწინდნენ თეოდოსი მცირე და ევლოკია. გადმოცემაში კი ნაწილების კონსტანტინოპოლში მიღწევის დროდ 421 წელია მითითებული. ანუ ეს ის დროა, როცა ევლოკია ჯერ კიდევ არ იყო სამეფო ოჯახის წევრი. შესაბამისად, ევლოკიას პრეტენზიები ამ ნაწილებთან მიმართებაში, ამ გადმოცემის ავტორთა აზრით, გამორიცხულია. დედოფალ ევლოკიას კი რომ ამ მხრივ სერიოზული პრეტენზიები, მართლაც, ჰქონდა, ეს კარგად ჩანს არა მარტო მის მიერ წმინდა სტეფანეს ტაძრის მშენებლობით იერუსალიმში, არამედ იმითაც, რომ გარდაცვალების მერე (მისივე სურვილით, ცხადია), ის სწორედ ამ ტაძარში დაკრძალეს.

მოკლედ, წმ სტეფანეს ნაწილების „მოგზაურობის“, ადგილსამყოფელის შესახებ მრავალი ვერსია არსებობს.³⁸ ამის დეტალური გადმოცემა და ამ ვერსიებს შორის ისტორიული სინამდვილის ამსახველი ვერსიის დადგენა ამჯერად ჩვენთვის არ არის მთავარი. მთავარი ისაა, რასაც ეს ისტორიები აჩვენებს: V საუკუნეში არსებობდა საზოგადოდ ნაწილებისადმი და წმინდანებისადმი დიდი ინტერესი, განსაკუთრებით ცხოველი ჩანს ეს ინტერესი წმ. სტეფანეს ნაწილების მიმართ იმის გამო, რომ მათი აღმოჩენის ფაქტი ამ ადამიანების თანადროული იყო. ამგვარად, მართალია, წმ. სტეფანე არის I საუკუნეში მოღვაწე პიროვნება, მაგრამ მისი ღვაწლი მთელი საქრისტიანოს მასშტა-

³⁸ V. Shalev-Hurvitz. Holy Sites Encircled. The Early Byzantine Concentric Churches of Jerusalem. Oxford University Press. 2015, გვ. 84; J. Wortley. The Trier Ivory Reconsidered. Greek, Roman, and Byzantine Studies. Vol. 21. No 4. 1980, გვ. 381-394 (<http://grbs.library.duke.edu/article/view/6791/5057>); C. Mango. A Fake Inscription of the Empress Eudocia and Pulcheria's Relic of Saint Stephen. http://nea-rhrome.uniroma2.it/wp-content/uploads/2016/01/nr01_mango.pdf; E. A. Clark. Claims on the Bones of Saint Stephen: The Partisans of Melania and Eudocia. Church History. 52. 2. 1982, გვ. 141-156; H. A. Klein. Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople. F. A. Bauer (Hrsg.). Visualisierungen von Herrschaft t. BYZAS 5. 2006, გვ. 79-99.

ბით რეზონასული გახდა მხოლოდ V საუკუნის ათიანი წლებიდან. ამ დროიდან ბიოლოგიურად კარგა ხნის გარდაცვლილი სტეფანე იწყებს სიცოცხლეს, როგორც წმინდანი. ეს კი სწორედ ის დროა, როცა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ გვამცნობს მცხეთაში ამ წმინდანის სახელობის ეკლესიის მშენებლობას.

რა თქმა უნდა, დამთხვევა დროში, არ შეიძლება იყოს შემთხვევითი. ეს საქრისტიანოს ცენტრში მიმდინარე მოვლენების ექთა ქართლის დედაქალაქში.

მაგრამ მიზეზი, რომელიც ამ საქმეს გადაუღებელს გახდიდა, შეიძლება იყოს მხოლოდ ის, რომ ამ დროს ქართველებმა შეძლეს აღნიშნული წმინდანის რომელიღაც მნიშვნელოვანი ნაწილის (ან კონტაქტური რელიკვიის, მაგალითად, ქვების, რომელიც ამ წმინდანის გამოსახვისას ხშირად გვხვდება და ერთგვარად მისი სიმბოლოა) მოპოვება. როგორც ითქვა, ქრისტიანული თვალთახედვით ეკლესიის სტატუსს დიდად განსაზღვრავს სწორედ ის თუ რა მნიშვნელობის წმინდა ნაწილებს ან რელიქვიებს ფლობს ის. ეს დღემდე ასეა. მითუმეტეს, V საუკუნეში განსაკუთრებით ინტენსიური უნდა ყოფილიყო ეს განცდა: წმინდანთა ნაწილებს და რელიკვიებს, როგორც ითქვა, განხილავდნენ ეკლესიასა და მთელი ქვეყანის დამცველად. ამიტომ, ვფიქრობ, რომ ქართლის მესვეურებისათვის ძალიან აქტუალური უნდა ყოფილიყო ახლადგამოვლენილი ნაწილების მოპოვება. და რახან ეკლესიის მშენებლობა წამოიწყეს, ეს ნიშნავს, რომ კიდევაც შეძლეს წმ. სტეფანეს რომელიმე მნიშვნელოვანი ნაწილის ან კონტაქტური რელიკვიის მოპოვება.

წყაროებით კარგად დასტურდება ქართველი მმართველი წრეების დაინტერესება წმინდა ნაწილების მოპოვებით. როგორც ირკვევა, პეტრე იბერიის მამა ვარაზ-ბაკური ამისათვის საგანგებოდ ზრუნავდა. აი, რას ვკითხულობთ პეტრეს ქართულენოვან „ცხოვრებაში“: „ხოლო მათ ჟამთა იწამნეს მოწამენი სპარსეთს. ხოლო ქრისტანეთა მათ, რომელნი იყვნენ მუნ, წარმოგზავნეს ნაწილნი იგი წმიდათანი წინაშე მეფისა ვარაზ-ბაკურისა“.³⁹

ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ ვარაზ-ბაკურს შეპირებული ჰყავდა ხალხი და მათაც მოუხერხეს და ნაწილები გამოუგზავნეს. ზოგჯერ ამ ნაწილებს ქრისტიანები უბრალოდ ჩუქნიდნენ ერთმანეთს. ასევე იქცეოდნენ ეკლესიებიც. მაგრამ იყო მათი ყიდვის შემთხვევებიც. ჩვენ არ ვიცით რა საფასური გაიღო ვარაზ-ბაკურმა. მაგრამ ახლა ეს არაა მთავარი. მთავარია, რომ ის ამაზე საგანგებოდ ზრუნავდა.

³⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 220.

აღნიშნულმა ნაწილებმა პეტრეს ცხოვრებაში განსაკუთრებული როლი ითამაშეს. ისინი მას მოუშორებლად ჰქონდა. კონსტანტინოპოლში წასვლისას თან წაიღო, მერე კი იერუსალიმშიც წაიტანა. ჰაგიოგრაფის მითითებით, პეტრეს აზრით, სასახლიდან გაპარვის წარმატება სწორედ იმით იყო განპირობებული, რომ ეს ნაწილები მიუძღოდნენ მას და მის თანამოღაწეს იოანე ლაზს. წმინდანთა ნაწილების ასეთი „ჩართულობა“ პეტრეს მოქმედებებში, დეტალურად არის გაშუქებული მის როგორც ქართულენოვან, ისე ასურულენოვან „ცხოვრებებში“. ბიოგრაფის სიტყვით, პეტრეს იმ ჰიმნის მელოდიაც ხსომე-ბია, რომელსაც ეს ნაწილები გაქცეულების გასამხნეველად გამოსცემდნენ.⁴⁰

ეს ფაქტები იმის დასტურია, რომ არჩილისა და ვარაზ-ბაკურის თანამეფობის დროს ქართლის მმართველი წრეები წმინდანთა ნაწილებით საგანგებოდ ინტერესდებოდნენ. ისინი აშკარად ცდილობდნენ სწორედ ისეთი ატმოსფერო შეექმნათ სამეფო კარზე, როგორიც იყო კონსტანტინოპოლში.

მაგრამ ეს ირიბად მიუთითებს, რომ ისინი წმ. სტეფანეს ნაწილების მოპოვებით განსაკუთრებით იქნებოდნენ დაინტერესებულნი. როგორც ვთქვი, არჩილისა და ვარაზ-ბაკურის ზეობა სწორედ იმ დროს ემთხვევა, როცა მთელს საქრისტიანოში წმ. სტეფანეს ნაწილების მოპოვება უადრესად აქტუალური გახდა. კითხვა ისმის ასე: ჰქონდათ კი იმდროინდელი ქართლის მესვეურებს, კერძოდ, არჩილსა და ვარაზ-ბაკურს რაიმე შანსი მოეპოვებინათ წმ. სტეფანეს ნაწილები? ეს არ იყო იოლი, ბიზანტიაში დიდი პოზიციის მქონე პიროვნებებიც ვერ ახერხებდნენ ამას, რადგან, როგორც ვთქვი, წმინდანის ნაწილის ფლობა გულისხმობდა ძალმოსილებას, თანაც ზებუნებრივს.

და მაინც ზემოთ დასმულ კითხვას მე დადებითად ვუპასუხებ. დიახ, ქართველებს ჰქონდათ ამგვარი შანსი და ეს უკავშირდებოდა მეფე არჩილის და მისი თანამმართველის ოჯახის წევრს – პეტრე იბერს.

მკითხველისათვის რომ ნათელი გახდეს რას ვგულისხმობ, წარმოვადგენ ერთ ეპიზოდს პეტრეს „ცხოვრების“ ასურულენოვანი ვერსიიდან. სიტყვა ეხება 438 წელს. ამ დროს პეტრე უკვე იერუსალიმშია. ეს წელი იმით არის გამორჩეული, რომ დედოფალი ევდოკია ესტუმრა იერუსალიმს. პეტრეც და ევდოკიაც, როგორც აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, დიდგვაროვანმა მორწმუნე ქალმა მელანია (წმ. მელანია, მელანია უმცროსი) აღძრა

⁴⁰ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II, გვ. 261. შდრ. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 224-225.

იერუსალიმში წასასვლელად. ევლოკია, მიჩნეულია, რომ მოღვაწეობდა როგორც მეორე ელენე დედოფალი, და დიდი ძალისხმევა მოახდინა ქრისტიანული იერუსალიმის განვითარებას. მან ღვაწლი დასდი ეკლესიების მოწყობის საქმეს, წმ. სტეფანე ეკლესიის მშენებლობა სწორედ მის სახელს უკავშირდება. ამ ეკლესიის კურთხევის ცერემონიალის ჩასატარებლად ევლოკიამ სპეციალურად მიიწვია კირილე ალექსანდრიელი. კურთხევა ჩატარდა 438 წელს 15 მარტს. ამ დროს წმინდანის ნაწილები დაასვენეს ეკლესიაში. ცხადია, საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ პეტრე არ დააკლდებოდა მისი გამზრდელი დედოფლის მიერ ინიცირებულ ამ ღონისძიებას. ამ აზრს კიდევ უფრო მიმტკიცებს ის ფაქტი, რომელიც შემდგომ მოხდა. კურთხევიდან მეორე დღეს, მელანია კირილე იერუსალიმელი მიიწვია მის მიერ აგებულ მარტირიუმში, სადაც დაასვენეს სხვადასხვა წმინდანთა ნაწილები, მათ შორის, წმ. სტეფანეს ნაწილები და, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, იმ სპარსელ წმინდანთა ნაწილებიც, რომლებიც პეტრემ ჩამოიტანა სამშობლოდან.⁴¹ ანუ პეტრეს აქ ყოფნა და მისი უშუალო კონტაქტი როგორც წმ.სტეფანეს ნაწილებთან, ისე იმ ქალბატონებთან (ვგულისხმობ მელანიასა და ევლოკიას), რომელთაც მსოფლიოში ყველაზე მეტად მიუწვდებოდათ წმ. სტეფანეს ნაწილებზე ხელი, კიდევ უფრო აშკარა ხდება.

ამიტომ ვფიქრობ, რომ პეტრეს უნდა ეთხოვა რომელიმე ამ ქალბატონისათვის წმ.სტეფანეს ნაწილი და მიეღო კიდევ ის მშობლიური ქვეყნის ეკლესიისათვის. ცნობილია, ორივე ამ ქალბატონის დიდი კეთილგანწყობა პეტრესადმი და ისიც, ამგვარ საქმეში პეტრე რაგვარ „პრაქტიკულობას“ იჩენდა. მაგალითად, პეტრეს ასურულენოვან „ცხოვრებაში“ აღწერილია მის მიერ ნამდვილი ჯვრის ანუ ძელი ცხორებისადს ნაწილის მოპოვების ისტორია. მაშინ ჯერ კიდევ კონსტანტინოპოლში იყო, როცა ეს რელიკვია მოიპოვა იერუსალიმელი სასულიერი პირებისაგან.⁴²

ასე რომ, პეტრე იბერი ნამდვილად შეიძლება იქნეს მიჩნეული იმ პიროვნებად, რომელმაც ქართლისათვის წმ.სტეფანეს რომელიმე ნაწილი მოიპოვა. ამ შემთხვევაში მისი დამხმარე, ვფიქრობ, რომ მაინც უფრო დედოფალი ევლოკია უნდა ყოფილიყო, რადგან ნაწილის პეტრესათვის მცხეთაში წარმო-

⁴¹ C. B. Horn. Asceticism and Christological Controversy in Fifth- Century Palestine. The Career of Peter the Iberian, გვ. 75-76.

⁴² H. A. Klein. Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople. გვ. 85.

საგზაუნად მიცემა არ უნდა გავიგოთ როგორც მხოლოდ პიროვნული კეთილგანწყობის გამოხატულება, თუმცა ამ ფაქტორის, გამორიცხვა, ცხადია, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება. საქმე ისაა, რომ ქართლისა და ბიზანტიის ურთიერთობებში ამგვარი ტრადიცია ჯერ კიდევ ქართლის მოქცევის დროიდან არსებობდა. სწორედ მაშინ ქართლმა ბიზანტიისაგან მიიღო უძვირფასესი რელიკვიები: „ძელი ცხორებისა“⁴³ „ფეხის ფიცარნი მაცხოვრისა“⁴⁴, და „სამსჯულნი“⁴⁴ პირველი, პირადად წმინნოსათვის იყო წარმოგზავნილი, მაგრამ ბოლო ორი ეკლესიათა დაფუძნებისათვის.

აი, ამიტომ მგონია, რომ მცხეთის სტეფანწმინდა გარკვეულად უკავშირდება პეტრე იბერს და მის მიერ მოპოვებულ წმ.სტეფანეს ნაწილს.⁴⁵ არჩილი, როგორც მკითხველს ახსოვს, იყო პეტრეს პაპა (პაპის ძმა). პეტრეს ასურულენოვან „ცხოვრებაში“ შემორჩენილია ნაწყვეტი არჩილის წერილიდან პეტრესადმი. ამ წერილიდან ჩანს, როგორ ეიმედება იერუსალიმში მყოფი პეტრე არჩილს.⁴⁶ ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ვფიქრობ, სრულიადაც არა ტყუილად. მშობლიური ქვეყნისათვის წმინდა პირველმოწამის ნაწილის მოპოვება არ იყო უბრალო საქმე.

ამგვარად, სტეფანწმინდა მცხეთაში, ჩანს, იყო არა მარტო ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი ეკლესია საქართველოში, არამედ განსაკუთრებული სიწმინდის საფუძველზე აღმოცენებული საკულტო კერაც. მიუხედავად იმისა,

⁴³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I, გვ. 86.

⁴⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I, გვ. 86-87.

⁴⁵ ამ შემთხვევაში არგუმენტად ვერ მოვიშველიებთ, თუმცა თავისთავად საინტერესოა გადმოცემები საქართველოში წმ. სტეფანეს რელიკვიებისა და ნაწილების არსებობის შესახებ: მაგალითად, არსებობს ტრადიცია, რომ მცხეთის სტეფანწმინდას კედლებში მისი მოკვდინების ქვები იქნა ჩაშენებული. ურბნისის სტეფანწმინდაში ადგილობრივი სასულიერო პირები დღემდე აწვევენ იმ ქვების გროვას, რომლითაც ჩაქოლეს სტეფანე. მინდა მაღლიერებით აღვნიშნო, რომ ეს უკანასკნელი ცნობა მომავლად კოლეგამ, ისტორიის დოქტორმა დავით მერკვილაძემ; რაც შეეხება პირველს, ის მომავლად ჩემმა ერთ-ერთმა სტუდენტმა, როცა ლექციაზე ამ საკითხზე ვსაუბრობდი. სამწუხაროდ, მისი სახელი და გვარი არ ჩამინიშნავს, მაგრამ მაღლობა, ცხადია, მასაც. ურბნისში წმ. სტეფანეს ნაწილის არსებობის შესახებ საუბრობენ იქური სასულიერო პირები, მიუთითებენ, რომ ტაძარში ინახება სტეფანე ნაწილებიანი ზატი. <http://www.goga.tv/78745-urbnis-stefane-pirvelmowamis-tazarshi-saswaulebi-dremde-aresruleba.html>. სამთავროს დედათა მონასტრის ზატში ჩაბრძანებულია ოცდაერთი წმინდანის წმინდა ნაწილი, მათ შორის, წმინდა სტეფანესი.

⁴⁶ „ვითარცა წერილ არს: ნეტარ არს კაცი, რომელსაც თესლი სიონში აქვს და სახლის შვილები იერუსალიმში – როგორც ჩვენ გვყავხარ, ამიტომ გთხოვ, შეიღო ჩემო, ილოცო ჩემთვის, რათა შენი ლოცვების წყალობით ვპოვო მოწყალება“ (გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II, გვ. 252).

რომ სტეფანწმინდა არ წარმოადგენდა არც საკათალიკოსო, არც სამთავარეპისკოპოსო რეზიდენციას, იგი განაგრძობდა არსებობას და მნიშვნელოვან ფუნქციასაც ასრულებდა საუკუნეების მანძილზე.

წმინდა სტეფანე უაღრესად პოპულარული წმინდანი ჩანს საქართველოში.⁴⁷ საინტერესოა, რომ იგი ქართლის მეორე და მეოთხე ერისმთავრების – სტეფანოზ პირველისა და სტეფანოზ მეორის სახელის წმინდანია. სტეფანოზ მეორეს სპეციალური კრებაც კი დაუწესებია წმინდა სტეფანე მოსახსენებელი. აი, როგორ გადმოგვცემს ამ ფაქტს „ქართლის ცხოვრება“.

„ესე სტეფანოზ იყო უმეტეს ყოველთა ქართლის მეფეთა და მთავართა მორწმუნე და განმწმედელი სჯულისა, მაშენებელი ეკლესიათა. და მან მოადგნა ზღუდენი ეკლესიასა ჯუარისა პატიოსნისასა, და აღაშენნა დარბაზნი, და დაუწერა კრება ყოველთა პარასკევთა, და მუნ შეკრბიან ყოველნი ეპისკოპოსნი და მღვდელნი მის ადგილისა და არისანი კათალიკოსის თანა, წინაშე პატიოსნისა ჯუარისა; აღიდიან პარასკევი, ვითარცა დიდი პარასკევი ხოლო საკათალიკოსოსა არიან კრებანი ყოველთა ხუთშაბათთა და აღიდიან წმიდა სიონი, ვითარცა დიდსა ხუთშაბათსა, საიდუმლოსა თანა ეკორციოთა და სისხლითა ქრისტესითა. ხოლო მცხეთას საეპისკოპოსოსა არნ ყოველთა სამშაბათთა კრება და ეკსენება პირველ-მოწამისა სტეფანესი და ყოველთა მოწამეთა, დიდისა მისგან ძლიერებისა სპარსთასა რომელ წამებულ იყვნეს, და აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსისა, რომელმან მოაქცივნა უმრავლესნი მთეულნი არაგუსა აღმოსავლეთნი. ხოლო პატიოსანი გუამი მისი დადევს მცხეთას, საეპისკოპოსოსა, სამარხავსა ეპისკოპოსთასა. და დღესასწაულსა მისსა უფროს ყოველთა დღესასწაულთასა შეკრბიან და აღიდებიან ღმერთსა“.⁴⁸

ჯვრის ტაძრის სამხრეთ ფასადზე არის წმ სტეფანე არქიდიაკონის რელიეფური გამოსახულება. სახე, სამწუხაროდ, მთლიანად წარხოცილია, თუმც ძალიან კარგად არის შემორჩენილი მისი ტანისამოსი. წარწერაც ახლავს: „წმინდაო სტეფანე ქობულ სტეფანოზი შეიწყალე“.⁴⁹ ბოლო სიტყვა დაქარაგმებულია და ზოგი აქ საკარისკაცი ტიტულის (სტრატეილატი „სტრატეგოსი, სიკლიტოზი) ამოკითხვას მიიჩნევს შესაძლებლად, მაგრამ ალბათ მა-

⁴⁷ იხ. ლ. ხაჩიძე. სტეფანე პირველმოწამე და ქართული ქრისტიანული კულტურა. ჟურნ.: „ქართველოლოგი“. 2016. №26 <http://kartvelologybooks.tsu.ge/uploads/book/Iela-khachidze-Georgian.pdf>.

⁴⁸ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 228-229.

⁴⁹ ქართული წარწერების კორპუსი. ტ. I. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1980, გვ. 160.

ინც უფრო მართებულია აქ საკუთარი სახელის – სტეფანოზის ამოკითხვა. რადგან ამ ქობულის ვედრება მიმართულია წმ. სტეფანესადმი. პირველმოწამე მისი სახელის წმინდანია.

აღნიშნული ფაქტები მაჩვენებელია წმ. სტეფანე პირველმოწამის მნიშვნელოვანი ადგილისა ქართლის რელიგიურ ცხოვრებაში არჩილის მომდევნო ეპოქებში, რაც ამ განსაკუთრებული ისტორიის მქონე ეკლესიითაც უნდა ყოფილიყო განპირობებული.

9.

თავისთავად ასე ადრეულ ეპოქაში წმ. სტეფანეს სახელობის ტაძრის მცხეთაში აგება დიდი მოვლენაა, რადგან ის კარგად აჩვენებს ქართული ეკლესიის უმჭიდროეს კავშირს დანარჩენ საქრისტიანოსთან. ამასთან ისიც მნიშვნელოვანია, რომ მართალია, ფრაგმენტულად, მაგრამ მაინც. ეს ეკლესია დღემდე შემორჩენილია, მაშინ, როცა მისი თანადროული ეკლესია იერუსალიმში, აღარ არსებობს.

ამჟამად არქიტექტურული თვალსაზრისით მცხეთის სტეფანწმინდა ძალიან უცნაურ ნაგებობას წარმოადგენს. აშკარაა, რომ მისი ასეთი სახე დაფუძნების დროინდელი არაა. თავდაპირველი ეკლესიის ნაშთი უნდა იყოს სამნავიანი ბაზილიკის ჩრდილოეთის ნაგი, რომელსაც სამი კედელი აქვს. ეს კედლები, სწორი კვადრებით არის ნაშენი. ამავე ქვით არის ნაგები კარიბჭე მცირე გალერეით. ამ ერთადერთი ნავის მეოთხე კედელი (კედლის ადგილას თავის დროზე მეორე ნავში გამავალი არე იყო), ნაგებია რიყის ქვითა და აგურით. კარიბჭე ორსართულიანია. პირველ სართულს ადგას გვიანი შუა საუკუნეების ეპოქის თავდაცვითი ნაგებობა, რომელიც ქმნის მეორე სართულს. ეკლესიის გვიანდელი სამხრეთ კედელი და კოშკი ნაგებია ნატეხი ქვით, რიყის ქვითა და აგურით. განირჩევა, აგრეთვე, თავდაპირველი ბაზილიკის საფუძვლის ნაწილიც, რომელიც გვიჩვენებს, რომ თავიდან შენობას ჰქონდა შესაბამისი ეპოქისათვის საკმაოდ შთამბეჭდავი ზომები. კარიბჭის გალერეას თავდაპირველი ადგილი ეს არ უნდა ყოფილიყო, თუმც თავად ეს გალერეა უძველესი შენობის ნაწილი ჩანს. ის მიაგავს ბოლნისის სიონის მცირე გალერეას. როგორც ითქვა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ გვაქვს სრულიად ცალსახა ცნობას იმის თაობაზე, რომ ბოლნისის სიონი აიგო ბაკურ თრდატის ძის ზეობაში ანუ V საუკუნის ათიან წლებში. ამ ბაკურის ზეობა სულ რამდენიმე წლით უსწრებს არჩილის ზეობას. ამგვარად, ბოლნისის სიონი და მცხეთის სტეფანწმინდა თითქმის ერთი დროის ძეგლებია და, შესაძლოა, ერთი და იმ-

ავე არქიტექტორის მიერ შექმნილი. ყოველ შემთხვევაში ერთი და იმავე დიზაინით რომ იყვნენ ნაგებნი, მოულოდნელი სულაც არაა.

ტაძრის ზღუბლში აღმოჩენილია ქვა წარწერით, რომელშიც მოიხსენიება ავრელიოს აქოლისი. ეს ქვა აღმოჩნდა ტაძარში ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოების დროს. ეს ავრელიოს აქოლისი წარწერის მცხეთაში აღმოჩენის მეორე შემთხვევაა. მისი ეპიტაფია 1938 წელს აღმოჩნდა სამთავროს ეზოში. მას IV საუკუნის მოღვაწედ მიიჩნევენ ამ წარწერის მიხედვით. არასწორია ტაძრის მშენებლობის ავრელიოს აქოლისის მოღვაწეობის წლების მიხედვით დათარიღება, რამდენადაც ზღუბლში ჩატარებული ქვა აშკარად მეორადი გამოყენებისაა. ავრელიოს აქოლისის წარწერიანი ქვაც და სხვა მრავალი ფაქტიც აჩვენებს, რომ ამჟამინდელი ნაგებობა შეკონსტრუქციონირებულია სხვადასხვა დროის შენობების ფრაგმენტებისაგან.

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, აქ უკვე არჩილის დროს აიგო თავდაცვითი ნაგებობანი. ჩემი აზრით, აქ საუბარია სწორედ იმ კარზე, რომელსაც ამ ადგილას კარაუდობს გ. ყიფიანი. მისი მითითებით, მცხეთას სამი კარი ჰქონდა. ერთი აღმოსავლეთისა ანუ არაგვის კარი იყო სწორედ აქ.⁵⁰ იმ მიზეზით, რომ კართან ასე ახლოს იყო და მტრის სამიზნეს წარმოადგენდა, ეკლესია უწყალოდ დაზიანდა და ამიტომაც გვაქვს დღეს შემორჩენილი ასე ფრაგმენტულად.

საბჭოთა პერიოდში ეს ეკლესია სრულიად უყურადღებოდ იყო მიტოვებული. დღეს იგი მოვლილია. XX საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში, „გაერთიანებული ქართული ბანკის“ ქველმოქმედებით, შეიღესა და მოიხატა ტაძრის ინტერიერი (ხატმწერი ირაკლი ცინცაძე), შემოიზღუდა ეზო, აიგო საცხოვრებელი სახლი. 2002 წელს, უწმიდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით, სტეფანწმიდის ტაძარი გადაეცა სამთავროს წმინდა ნინოს დედათა მონასტერს. ამავე წელს, მონასტრის წინამძღვრის, ილუმენია ქეთევანის და მოძღვრის, არქიმანდრიტ მიქაელის ძალისხმევით, დაფუძნდა წმინდა სტეფანე პირველმწყაიმის დედათა მონასტერი.⁵¹

მიუხედავად იმისა, რომ სვეტიცხოველთან ძალიან ახლოს არის, წმინდა სტეფანეს ეკლესია თვალთახედვიდან როგორღაც მიმაღულია და ბევრმა

⁵⁰ გ. ყიფიანი. წმიდა ნინო და ძველი საქართველოს დედაქალაქი. თბ. 2004.

⁵¹ ესარგებლობ ინტერნეტში გავრცელებული ინფორმაციით: [http://saunje.ge/index.php?id=127-
&lang=ka](http://saunje.ge/index.php?id=127-&lang=ka).

ტურისტმა თუ მომლოცველმა უბრალოდ არაფერი იცის მის შესახებ.⁵² ამ ეკლესიას ანტიოქიასაც უწოდებენ. „ანტიოქიად“ სახელდების ტრადიცია ზეპირსიტყვიერია. დღემდე ცნობილ წერილობით წყაროებში ამის შესახებ ინფორმაცია არ გვაქვს.

არაგვისა და მტკვრის შესაყართან შვერილ ადგილას, უფრო არაგვის მხარეს მდებარე მცხეთის სტეფანწმინდიდან შესანიშნავი ხელი იშლება: ერთი მხრივ, ეკლესია სვეტიცხოველს უყურებს, მეორე მხრივ – ჯვრის ეკლესიას. მეფე არჩილის დროსაც მტკვრისა და არაგვის შეყრის მიმდებარე ადგილი ასეთივე ლამაზი იქნებოდა, როგორც დღეს, ოღონდაც ხელი – სხვა: სვეტიცხოვლის წინამორბედი ქუემო ეკლესია მაშინ დაქცეული იყო, მთაზე აღმართული წმ. ნინოს ჯვარს კი ჯერ მხოლოდ რევის მიერ შექმნილი „კუბაი“ იფარავდა.

ადგილი წარმოსადგენია, როგორ ჩანდა ამ ფონზე ახლადაგებული სტეფანწმინდა.

⁵² ამ მხრივ ძალიან ნიშანდობლივად მიმაჩნია, რომ მისი არსებობა გამორჩენია ს. რაპსაც კი, რომელსაც, საქართველოს ისტორიის დაკვირვებული მკვლევარია: როცა ახსენებს არჩილის დროს მცხეთაში წმინდა სტეფანეს ტაძრის მშენებლობას, შენიშვნაში მიუთითებს, რომ ტაძარი არ შემორჩენილა. იხ. S. H. Rapp, Jr. Imagining History at the Crossroads, გვ. 401, შენ. 53.

Mariam Chkhartishvili

**Georgia in the first half of fifth century:
King of Kartli Archil**

Summary

Three kings by name Archil are mentioned in Georgian royal lists. The first one – he is a focus of my investigation - occupied the throne of Kartli Kingdom in ca. 420s-430s. The life of many Georgian kings, let say, Vakhtang Gorgasali, David the Builder, Queen Tamar etc are familiar to the widest strata of Georgian society (which is characterized with great interest in national past) in detail. As for Archil, he remains actually unnoticeable; text-books in Georgian history for primary schools are completely ignoring his reign, so do text-books for high schools. Only in exceptional cases they represent Archil's epoch at the best in two sentences.

Georgian historians, those not specialized concretely in the antique period, also have very uncertain knowledge about Archil, while the opinions of those directly involved in research of Georgian history in period of Late Antiquity, are dramatically divided.

I myself have published several investigations in which among the other themes attempted to outline political and personal profiles of king Archil, however, I am not sure that my representations had had any impact on subsequent study of the problem. They were neither accepted, nor criticized, but simply ignored.

This specific state of problem study served for me as motivation to direct my attention again to this complicated problem.

All the sources I am using for the present investigation are well known for specialists in field. The novelty of my research lies in new interpretations of these sources and new understanding of connections between information they are providing. The evidences, previously viewed as contradictory and mutually exclusive, harmoniously co-exist in my concluding narrative. Below I will display this narrative briefly.

Archil belonged to the royal house of Chosroids. Chosroids were Georgian kings of Persian origin. The founder of this house was Mirian – the illegal

son of Iranian Shah. Mirian had established Christianity as a state religion in Kartli Kingdom. Archil was Mirian's grandson. He was ascetic. He made royal apartments like church and retained his virginity even after being forcibly married. His father Rev also was of ascetic mood and refused to occupy the throne. The ascetic spirit was common among the Christian aristocracy in Late Antiquity. Very interesting examples of this kind might be found in history of imperial court in Constantinople. Georgian royal family was closely linked with the centers of Christendom and the ideal of ascetic ruler deeply persuaded worldview of Georgian political elite. Archil occupied the throne in rather old age after his two brothers (Bakur and Trdat) death; after his son-in-law (husband of his brother's daughter) Varaz-Bakur who lost the power because of Persian invasion; his brothers' and sister's sons (king Bakur, Parsman and Mirdat) also ruled before him. All of these kings, except Trdat and Varaz-Bakur, died without heir. Trdat's heir Bakur also died without heir. Finally, only Varaz-Bakur had son from Chosroid princess. This son was Murvanos (//Mirvan, Mirian) who by this time was as respected hostage in Constantinople. He is a well known Georgian ascetic Peter the Iberian. Thus, after the death of above mentioned king Mirdat, the royal house of Chosroids faced the crises occurred because of absence of heir. Archil had no chance to have his own kids. The only heir was Murvanos who inherited the throne in the maternal line. He was Arcil's grandson (Archil was brother of Peter's grandfather in maternal line). Evidently Archil was ignoramus in state affairs. It is why he needed Peter's father Varaz-Bakur as co-ruler. By occupying the throne Archil as Chosroid gave legitimacy to Varaz-Bakur. Actually both Archil and Varaz-Bakur were waiting returning of Murvanos. However, Murvanos who also was ascetic by nature from the very early years, escaped imperial apartments and fled to Palestine where he became monk and by this decision put end to the hopes of his father and grandfather. In the new circumstances Georgian ruling circles found alternative solution to the problem: Archil adopted Varaz-Bakur's son Mirdat from his first marriage. Later on Mirdat, became father of great Georgian king Vakhtang Gorgasali. Thus, Vachtang Gorgasali actually was not Chosroid, however, he as well as all next Georgian kings until the eighth century ruled in name of Chosroids. This is quite understandable: adopted members of the family enjoyed all rights of real (based on actual kinship) members.

The epoch when Archil was in power represents one of the most unfavorable period in whole Georgian history: the pressure of Iran was too intensive and because of this political situation was characterized by instability. Four archbishops were changed, evidently because they were not able to please

Iran. Iranians tried to make archbishops like Shah's officials. At last they achieved this goal. Though this happened after Archil's death, however, it is clear that during Archil's reign Iranians permanently attempted to do this and the fact of changing of four archbishops reflects these sad reality.

The economical affairs of the country also were very far from perfection: the first church in the capital city of Mtskheta which was made from wood had been fallen down. According to Georgian tradition this was special church marking the sacral center of the Universe: church was built on the place where the most sacral thing – The Robe of Lord was entombed and kept Vivifying Pillar. As it was impossible to restore the church, archbishop who was residing here, had to be moved to another church and took with him the Vivifying Pillar.

However, at least one positive fact definitely happened during the Archil's reign. This was Church of Proto-martyr Saint Stephen built in this period. In 415 the remains of Stephen miraculously were obtained in Palestine. This fact echoed throughout the whole Christendom. From now on saints began to be treated as special agents in spread of Christianity; their relicts too had been endowed with great importance. Georgian Christian rulers even before these facts showed great interest in obtaining relicts. Especially vigorous in this was Varaz-Bakur whose efforts affected his son Peter; Peter admired the relicts of Persian Saints which were sent to his father from Persia by his men. These relicts indeed had played great role in life of Peter the Iberian.

The building of Saint Stephen Church in Mtskheta was almost synchronous with building of Church in Jerusalem where the greatest portion of relict had been deposited. By this time Peter the Iberian was in Jerusalem and even attended the consecration of the church in 438. He was very close to the persons who had direct access to these relicts. First of all I mean Melania the Younger and also Empress Eudocia. It is why I think that Peter was able to acquire some relicts of Saint Stephen for the Church in his native city. Thus, it is high probability that the church in Mtskheta possessed the relicts of Saint Stephen. Only by this fact might be explained the initiative of Georgian nobility to build Saint Stephen Church in Mtskheta in extremely unfavorable times when even restoration of Church of Vivifying Pillar (Svetitskhveli) was impossible.

Stephen's Church in Mtkheta should be considered as an important fact in history of Christianity. It was evidently one of the most ancient Churches of Saint Stephen with relicts from authentic source. This Church is preserved fragmentally until today and one can find it easily nearby the Church of Vivifying Pillar – Svetitskhoveli Cathedral.